

Det
moderna
Göteborg

UPPTÄCK NORDOST!

Gamlestaden

Kviberg

Utby

Kortedala

Bergsjön

Upptäck Nordost!

Göteborgs stadsmuseum gav 2005 ut guiden *Upptäck Angered*. Den ville fånga en viktig del av Göteborgs moderna kulturarv, i bebyggelse, stadsutveckling och nya stadskulturer.

Guiden till Nordost är den andra guiden i serien, som fått namnet *Upptäck det moderna Göteborg*. Den handlar om en mångfacetterad del av nordöstra Göteborg – Gamlestaden, Kviberg, Utby, Kortedala och Bergsjön. Tillsammans bildar de ett tydligt avgränsat område mellan tre dalgångar. Med sina växlingar mellan dalgångar och bergspartier är området topografiskt en spegelbild av hela Göteborg.

Områdets stadshistoria sträcker sig över mer än 530 år. 1473 fick Nya Lödöse stadsprivilegier och 2006 planeras en ny blandad stadsbebyggelse på samma plats. Gemensamt för områdets alla stadsdelar är att nya visioner och innovationer har prövats och förverkligats genom historien. Här kan man finna inspiration och ledtrådar till ett hållbart stadsbygge.

Med guidens sju föreslagna vandringar kan du uppleva årsringar från 1400-tal till 2000-tal med några nedslag i äldre förhistoria. Här finns en mångskiftande arkitektur och kultur, ständigt pågående förändringsprojekt och stora gröna områden. Sammantaget är detta en guide till en lång historia som påverkat Göteborg i grunden.

Välkommen på en hisnande resa mot öster, där ljuset ständigt tänds på nytt!

En tydlig ruta i landskapet

Guidens område i nordöstra Göteborg är ovanligt tydligt avgränsat i landskapet. Två mäktiga dalgångar möts här, Göta Älvs och Säveåns. Mot norr avgränsas området av Lärjeåns ravinrika dalgång. I öster vetter Ögärdesdalen mot kuperade skogsmarker i Partille. Mellan dalarna ligger bergspartier med branta stup, skogiga åsar och mossmarker. Högt över havet ligger Bergsjön, som är den enda sjön i området. Såväl dalarna som bergen har varit avgörande för områdets utveckling genom historien.

Göta Älvs och Säveåns dalgångar var viktiga handelsvägar för Sveriges varor från skog och berg. I själva dalgångskrysset grundades handelsstaden Nya Lödöse och utvecklingen av detta område började. Här, genom kust- och skärgårdslandskapen, gick gränser mot nordiska arvfiender men också vägen ut i Europa. Efter Nya Lödöses 150 år grundades Göteborg litet längre västerut, i ett än mer strategiskt läge.

För den nya staden Göteborg fanns det gott om plats att växa på längs dalgångarna. Säveåns industridal utvecklades under slutet av 1800-talet med Gamlesta-

Rekonstruktionsbild av staden Nya Lödöse vid Säveåns sammanflöde med den segelbara Göta Älv. Den är baserad på arkeologiska utgrävningar 1918 under ledning av Sixten Strömbom.

Kosmosgatan i Bergsjön – högt beläget i dramatiskt kuperad skogrik bergsterräng, nära själva sjön.

den som den största industristadsdelen. Kviberg och Utby blev nya stadsdelar i dalen under 1900-talets tidiga år. Först från 1950-talet växte stadsbebyggelsen upp i bergen med »satellitstäderna« Kortedala och Bergsjön.

Förverkligade visioner i nordost

I nordöstra Göteborg kan vi idag följa stadens historiska utveckling genom förverkligade visioner. Vi har valt tio viktiga visioner, som varit avgörande för våra stadsdelars karaktär och utveckling. Du kan uppleva dem på plats i guidens sju vandringar.

Visionen om en ny stad

Gamlestaden är platsen dit Sten Sture flyttade den gamla handelsstaden Lödöse – till ett suveränt läge där Säveån flyter samman med Göta Älv och två viktiga dalgångar möts. Staden hette först Götaholm, men det gamla namnet var så inarbetat som »varumärke« att den bytte namn till Nya Lödöse. Det var denna stad med stormaktsambitioner som flyttades till Gullbergs vass och blev Göteborg. Genom flytten blev

Gamlestadens fabriker, främst textilindustri. Vy av Karl Sigge 1905.

läget lättare att försvara med berg att bygga fort på och det blev närmare till havstransporterna, till porten mot väster.

En innovationernas industrimiljö

De vidsträckta stadsområdena kring Nya Lödöse tillföll den nya staden Göteborg. Här fanns utrymme för att testa nya affärsidéer. Sahlgrens sockerbruk togs över av Rosenlunds textilfabriker som expanderade kraftigt som Gamlestadens fabriker. Problemen med textilmaskinernas kraftöverföring gav upphov till det sfäriska kullagret,

Fjällbo vårdhem stod klart att invigas 1939
– utlokaliserat till stadens yttersta utkant.

Rambaldi livs – en butik med anor från 1950-talet, då italienska arbetare rekryterades till SKF.

uppfinningen som lade grunden till SKF och som satte Göteborg på världskartan. Ur SKF:s industrikultur utvecklades så småningom också den första Volvobilen – ännu en världssuccé.

Stora samhällsinstitutioner

Stadsområdena i öster gav också plats för den växande stadens nya institutioner. När artilleriregementet flyttade från Göteborgs innerstad 1895 förlades det till Kvibergsområdet och blev ett föredöme för andra regementen. Fattigvården moderniserades ordentligt i Göteborg på 1930-talet. »Försörjningsinrättningen« byggdes då upp som Fjällbohemmet i Utby.

Folkrörelserna och HSB

Gamlestadens stora industriarbetarbefolkning lade grunden för fackligt engagemang, men också för att agera mot höga hyror och dåliga bostadsförhållanden. Göteborgs första hyresgästförening grundades 1917 i Gamlestaden som protest mot SKF:s höga gasavgifter i sina bostadshus. HSB växte fram som en rörelse för att skapa moderna bostäder åt vanligt folk, finansierade kooperativt. HSB kom till Gamlestaden på 1940-talet.

Barnen i Kortedala leker framför den eleganta frukt-kiosken Lyktan, »porten« till Gregorianska gatan.

Med sitt stora engagemang lyckades gamlestadsborna skapa sitt eget Folkets Hus. Det stod färdigt 1960 som ett kulturhus och medborgarhus.

Trädgårdsstaden i naturen

Trädgårdsstadsrörelsen kom från England som ett sätt att skapa goda och gröna bostadsmiljöer utanför de rökiga storstäderna. Kaffedirektören Anders Mattsson nappade på idén och anlade en mönsterstadsdel i Utbynäs villastad med stora trävillor, skola och butiker – en av de första i sitt slag i Sverige.

Funktionalismen – hälsobostäder åt alla

Med Stockholmsutställningen 1930 fick funktionalismen sitt genombrott i Sverige. Den väckte stort intresse och i Göteborg tog såväl staden som olika bostadsföretag upp idéerna till förverkligande. Stiftelsen Solgårdarna bildades 1936 av Göteborgs stad för att bygga bostäder åt stora barnfamiljer. Ett av de största områdena byggdes i Gamlestaden, med egen barntädgård. På stadens initiativ drogs också igång en organisation för självbyggda egnahem. De första byggdes i Bräcke på Hisingen.

Samlingssal i Kortedalas Norra Centrum 1958, nuvarande Årstidstorget. Även de mindre centrumanläggningarna utrustades med samlingslokaler av påfallande hög kvalitet.

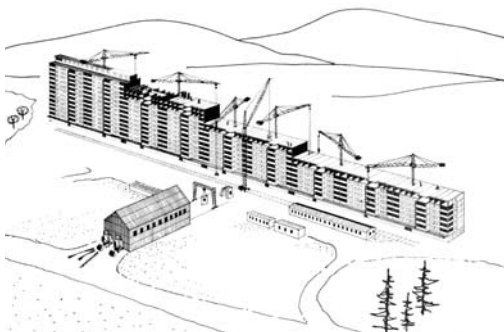
Utby införlivades med Göteborg 1928 och 1937 började egnahem byggas i området.

Folkhemmet, grannskapsenheten, fredens stad

Efter andra världskriget satsade Sverige på fler och bättre bostäder, med visionen »ett folkhem för alla«. I folkhemmet ville stadsbyggnadsvisionärerna skapa avgränsade grannskap med alla viktiga funktioner samlade, och där alla kände varandra. Den första svenska grannskapsenheten var Norra Guldheden presenterat i utställningen »Bo bättre« 1945. Områdena lockade Sveriges bästa arkitekter och bostadsmiljöer av hög klass byggdes upp på kort tid. Kortedala är en av de största stadsdelarna som planerades konsekvent efter grannskapstanken. Än idag är känslan av folkhemssverige stark i ett upprustat Kortedala.

Miljonprogrammet – bostäder åt alla

Efter folkhemmets satsning ville bostadsbyggarna gå vidare, bygga fler och större bostäder för att bygga bort bostadsbristen. Fler bostäder behövdes också bl. a. i Göteborg för dem som flyttade till tillväxtens industristad. Byggandet rationaliserades, man byggde i allt större serier, med stora inslag av elementbyggda hus.

Det långa Kvibergshuset byggs med stiftelsen Samhällsbyggens elementsystem. Många element tillverkades i fältfabriken på platsen.

Bergsjön byggdes under 1960-talet med många exempel på ett experimenterande bostadsbygge, som lade grunden för miljonprogrammet.

Från miljonprogram till en långsiktigt hållbar stadsdel

Trots sina många kvaliteter stod lägenheter tomma i miljonprogrammets bostadsområden på 1970-talet. Olika förbättringar planerades för att göra områdena mer attraktiva. I Bergsjön prövades på 1980-talet omvandling till bostadsrätter, kollektivhus, nedmontering och förvand-

Rymdtorgets hållplats är byggd i tidstypiskt utförande: betong med korrugerade plåttak. Hissen, nattetid som ett utrops-tecken i ljus, överbryggar nivåskillnaden mot Stjärnbildsgatan.

Bergsjöns centrum rymde från början en stor konsumhall. Torget har rustats upp i flera omgångar. Här syns del av väggmålningen med temat ur Bulgakovs »Mästaren och Margarita« från 1995.

ling till radhus. På 1990-talet satsade man i Bergsjön på kretsloppsanpassning i en »ekologisk stadsdel« med nya ekohus, odlingar, våtmarksrening m. m.

Spår mot framtidens stad

På 2000-talet börjar man skönja nya tendenser, ett ökat intresse för en trygg och socialt fungerande stad, gärna med blandning av funktioner. En ambition om långsiktig integration ligger bakom den stadsomvandling som påbörjats i Gamlestaden. Här har man börjat ersätta överdimensionerade transportapparater med blandade stadsmiljöer. I Bergsjön har förnyelsen av hållplatser och torg tagit nya steg med totalomvandlingen av Gärdås Torg. Studentbostäder, sporthall och bättre kollektivtrafik hör också till inslagen i de långsiktiga förbättringarna.

Sju vandringar i Nordost

Vi har lagt upp guiden i sju vandringar. De är ordnade efter de olika stadsdelarna Gamlestaden – Kviberg – Utby – Södra Kortedala – Norra Kortedala – Västra Bergsjön – Östra Bergsjön. Utgångspunkterna är lätta att nå med spårvagn eller buss.

Spårvagn linje 4, 6, 7, 8, 9 och 11 går från Göteborgs centrum till Gamlestadstorget. Linje 6, 7 och 11 fortsätter genom hela Gamlestaden, Kviberg och Kortedala, där 6:an vänder vid Aprilgatan. 7:an och 11:an fortsätter vidare genom hela Bergsjön till ändstationen Komettorget. Södra och östra Bergsjön når du också med buss 58. Den går från Göteborgs centrum, genom Gamlestaden, Kviberg, centrala och norra Utby till Bergsjön. Buss 59 följer 58:an från centrum till centrala Utby och fortsätter sedan genom Fjällbo till Partille. En ny linje 57 tar dig från hållplatsen Galileis Gata till de svårtillgängliga delarna av Västra Bergsjön på vardagar. 74:an går från Angered Centrum till Komettorget i Bergsjön.

Det finns goda cykelvägar i området, bl. a. längs Säveån och via Utby till Bergsjön. Inom stadsdelarna finns bra gångvägsnät. Det finns också längre naturstigar och vandringsleder som binder samman stadsdelarna med varandra och med Lärjeåns dalgång.

Biblioteken

I Gamlestaden, Kortedala och Bergsjön finns välutrustade bibliotek, som hjälper till med böcker och material kring stadsdelarna i guiden. Biblioteken säljer också guiden *Upptäck Nordost*.

Kortedala bibliotek (Kortedala Torg 9, 031-365 30 88) och Gamlestadens bibliotek (Brahegatan 11, 031-365 30 82) hittar du på www.kortedala.goteborg.se. På hemsidan finns rikhaltiga lästips om Gamlestaden, Kviberg, Utby och Kortedala. Bergsjöns bibliotek har nya lokaler i centrumhuset (Rymdtorget 8, 031-365 41 31), www.bergsjon.goteborg.se.

Allmänna lästips

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – bevarandeprogram för Göteborg stad innehåller mycket intressant om stadsdelarna i guiden. Bebyggelseregistret, www.bebyggelseregistret.raa.se, innehåller information om den moderna bebyggelsen.

Teckenförklaring till stadsdelskartor

📍 Hänvisning till stycke i texten ● Buss- eller spårvagnshållplats

Gamlestaden och Kviberg

Gamlestaden är ett Göteborg i miniatyr, en internationell och kreativ stadsdel. Här har många nya idéer fötts och prövats. Gamlestaden har placerat Göteborg på världskartan ett antal gånger. Här finns minnen och arkitekturhistoriska monument från flera århundraden. Säveån som rinner genom området har varit viktig som lokaliseringsfaktor för industrierna, men också som transportled. Än idag är ån farbar med småbåtar.

Föregångare till Göteborg

Inom området som idag är Gamlestaden låg Göteborgs föregångare Nya Lödöse. Det grundades 1473, under Sten Stures tid, för att komma närmare världsmarknader och slippa norsk tull i Göta Älv. Staden flyttades av Gustav Vasa till närheten av Älvsborgs slott, men brändes 16 år senare ner, och danskarna utkrävde Älvsborgs lösen. När Gustaf II Adolf med sina stormaktsambitioner planerat den starkt befästa staden Göteborg tvångsflyttades Nya Lödöses borgare dit och 1644 slutade den gamla stadens historia.

Vid Säveån finns ett gammalt landeri bevarat, Kvibergsnäs. Från 1600-talet fram till 1800-talet låg ett antal landerier på Göteborgs stadsområde. Där bodde stadsborgare och odlade bl. a. livsmedel. Många av dem låg på det vidsträckta område som tidigare hörde till Nya Lödöse. Ånäs, Marieholm, Kristinedal och Kviberg är landerininamn som lever kvar i området.

Industristadsdel byggd på framtidsprodukter

Gamlestaden är mer än andra stadsdelar i Göteborg en industrins stadsdel i flera generationer. Stora och mindre anläggningar finns bevarade från 1700-tal till 1900-tal. Gamlestaden beskrivs ofta som ett drivhus för innovationer och utveckling inom Göteborgs industri. Sahlgrenska sockerbruket på landeriet Ånäs område var den första industrin i Göteborg. Hit flyttade Rosenlunds spinnerier från Göteborgs innerstad 1854. Industrin

SKF:s klocktorn står ovanför fabriken huvudport och vetter mot huvudgatan Brahegatan.

byggdes ut efter hand med väveri, färgeri, konfektionsömnad etc. Omkring 1900 var Gamlestadens fabriker Skandinavien största bomullsfabrik med 1500 anställda. Göteborgsleran fick textilmaskinernas fundament att sätta sig och kraftöverföringen till maskinerna kärvade. Detta problem ledde till att ingenjören Sven Wingqvist uppfann det självreglerande, sfäriska kullagret som lade grunden till SKF 1907.

Under 10 år byggdes SKF upp till Göteborgs största industri. Den dominerade totalt stadsdelen, som på många sätt fungerade som ett brukssamhälle, där fabriken klocktorn vakade över huvudentrén. SKF byggde flera bostadskvarter i stadsdelen. Den stora arbetarbefolkningen lade också grunden till facklig organisering liksom till Göteborgs första hyresgästförening. Som en fortsättning på den industriella innovationslinjen skapade Assar Gabrielsson och Gustaf Larsson, ingenjörer på SKF, den första Volvobilen 1927. Det blev också SKF som först sökte kvalificerade utländska arbetare – i första hand italienare – som blev ett viktigt inslag i stadsdelen efter andra världskriget. Italienarna hade t. o. m. en egen bar med spriträttigheter i sin bostadskoloni »Lilla Milano« under motbokstiden. Den stora personalanläggningen Kristinedal är ett modernt inslag i »brukssamhället« Gamlestaden.

Modern stadsplanering – moderna institutioner

Runt industrierna byggdes en kvartersstad av landshövdingehus. De första byggdes i slutet av 1800-talet. 1917 gjorde stadsingenjör Albert Lilienberg en stadsplan med oregelbundna kvarter och flera torg. Bl. a. hedrade han platsen för Nya Lödöse med ett grönt entrétorg, med kyrkans plan utlagd i sten. Under krigsåren 1914–19 byggde Göteborgs stad nödbostäder.

Utbyggnader och utflyttningar av större institutioner har präglat Göteborg sedan 1800-talet. Redan under Nya Lödöses tid låg hospitalet för psykiskt sjuka i norra Gamlestaden. Det flyttade till Hisingen 1872. I slutet av 1800-talet flyttade flera stora institutioner till Gamlestadsområdet. Göteborgs första moderna vattenverk anlades vid Alelyckan med vattenintag från Göta Älv. Sveriges första kommunala slakthus byggdes i Marieholmsområdet. Göta Artilleriregemente flyttade ut till mönsterkaserner på Kviberg. Regementet byggdes ut efterhand, och ersattes av Lv 6 luftvärnsregemente 1962. Militären övergav området efter att ha funnits där i 100 år. Göteborg tredje stora kyrkogård invigdes 1935 och upptar ett stort område norr om Gamlestaden.

Från 1930-talet bildar den moderna bostadsbebyggelsen årsringar av lamellhus, med HSB och de kommunala

Kulturnatta 2002 lystes platsen under Gamlestadstorgs viadukter upp. Flera projekt med nyskapande belysning och andra trygghetssatsningar har nu genomförts i stadsdelen.

Exercisfältet vid Kvibergs f. d. kaserner har blivit en viktig arena för det världsomspännande fotbollsmötet Gothia Cup.

la Solgårdarna i spetsen. SKF startade bostadsrättsföreningar på 1940-talet. Regementet byggde också personalbostäder till officerare. Efter stort engagemang från Gamlestadens invånare invigdes där ett modernt Folkets Hus med bibliotek, samlingslokaler och bio 1960. I Kviberg ligger även de stora Kvibergshusen, en förövning till miljonprogrammets bostadsbyggande.

Kulturblandning och blandstad

På 1960-talet planerade man för stora bostadsområden i bl. a. Angered och Bergsjön. Biltrafiken ökade och Gamlestadstorg gjordes om till ett stort trafikmot. Motet skulle kompletteras med kraftig breddning av Artillerigatan och ett stort köpcentrum. Flera bostadskvarter hann rivas innan opinion och minskad utbyggnadstakt lade grunden för en ombyggnad av stadsdelen i stället. Aktiva stadsdelsföreningar och Göteborgs första kvinnohus var en del av Gamlestadens 1970-tal.

Stadsdelens internationella prägel stärktes. På tomten för de rivna nödbostäderna i kvarteret Tonfisker byggdes ett bostadshotell för tillfälliga arbetare. Det lilla industriområdet vid Stallmästaregatan med sina billiga lokaler gav så småningom rum både för internationella marknader och fritidslokaler.

Från 1990-talet har nya vindar blåst över området. SKF har lämnat sina lokaler norr om Säveån och nya företag flyttat in. Efter nedläggningen av regementet på Kviberg har området använts för marknader, idrottsverksamhet och olika företag. Nya bostadsområden byggdes med låga hus. Kring Gamlestadstorg planeras en omfattande stadsförnyelse som syftar till att åter binda samman Gamlestaden och skapa en kärna av blandad bebyggelse – just där en gång den livliga handelsstaden Nya Lödöse låg.

Läs mera

Atlestam, Caldenby: *Gamlestaden – historik och arkitekturguide* 1999

Gösta Carlsson: *Röster från Gamlestaden* 1981

Göta luftvärnsregemente: *Kvibergs kaserner*

– *militär byggnation under ett sekel* 1994

Vi på Kulan 1907-82, SKF:s verkstadsklubb 1982.

Forsberg m.fl.: *Arbete – Trafik – Bostad. Industrisamhällets samhällsbygge i Gamlestaden*, examensarbete Chalmers 1979.

Vandring i Gamlestaden

1 Gamlestadstorg

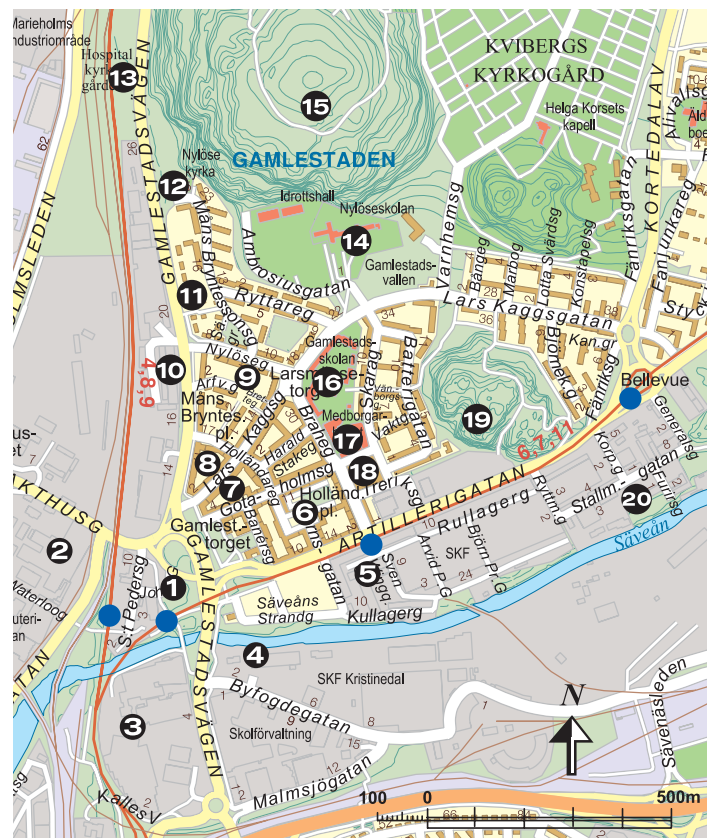
Spårväghållplatsen Gamlestadstorg ligger på platsen för kyrkan i Göteborgs föregångare Nya Lödöse – en ensam minnessten markerar platsen. Av något torg syns inte en skymt idag. Det försvann när den stora trafikapparaten byggdes 1972. En ofärdig stump till avfart pekar fortfarande mot Gamlestadens fabriker som ett minne av de vidlyftiga trafikplanerna. En översiktsplan har antagits med syfte att åter bebygga torget och ge det en central roll i området.

2 Slakthuset

Det vitt synliga tornet markerar Sveriges första kommunala slakthus, som invigdes 1903. Idag har slakten flyttats, men försäljning och distribution sker fortfarande efter den ursprungliga, rationella grundplanen. Kvarteren runt omkring har efter hand utvecklat en livlig handel med livsmedel.

3 Gamlestadens fabriker

Gamlestadens fabriker är en labyrint av byggnader av mycket stort industrihistoriskt intresse. Sahlgrenska sockerbruket var den första

2 Slakthuset med sitt torn

17 Gamlestaden

industrin. Dess huvudbyggnad från 1729 mednockvalmat tak är upprustad och ett säreget inslag i industrikomplexet med sina tunga murar och typiska ankarslutar. Den är Göteborgs äldsta industribyggnad och en av stadens allra äldsta byggnader. Den togs över av Rosenlunds spinnerier 1854. Industrin byggdes ut efter hand med väveri, färgeri, konfektionssömnad etc. Under 1990- och 2000-talet har fabrikerna byggts om för företag inom kultur, media och IT.

4 Kristinedal

1972 invigdes SKF:s personalanläggning Kristinedal, ungefär samtidigt som motsvarande anläggningar för Volvo och Götaverken. Den släta glaslådan innehåller simhall, sporthall, undervisningslokaler, matsal m. m. Kvällstid framträder det mångfacetterade innehållet i denna byggnad, avsedd att ha en flexibel struktur, anpassad till kommande förändringar. Arkitekt: Contekton.

5 SKF:s fabriksområde

SKF:s fabriker dominerar Gamlestaden med sin nästan 500 m långa fasad längs Artillerigatan. De äldsta delarna byggdes vid Hornsgatan 1909 och redan 1917 var hela den jugendinspirerade delen färdig med sin centrala A-port med klocka. Den ritades av arkitekt Ernst Krüger. Det första huvudkontoret från 1917 har en påkostad inredning i korridorer och trapphus. SKF har byggts ut kraftigt, bl. a. i området för f. d. träförädlingsföretaget Säfveåns AB söder om Säfveån. Dit har nu all produktion flyttat. Området norr om ån har öppnats och en rad småföretag inom bl. a. verkstad och information har flyttat in i »Nya Kulan«. I det höga huset från 1966 ligger dagens huvudkontor för SKF.

6 Holländareplatsen

Platsen är utformad som ett klassiskt torg mitt i Albert Lilienbergs utvidgade stadsplan för Gamlestaden. Namnet syftar på de holländare som gjorde stora insatser i Göteborgs byggande och äldre historia. Rambaldi livs har ett centralt läge vid torget – en av de butiker som startade i Gamlestaden när italienska arbetare bosatte sig i stadsdelen. Tegelbyggnaden med »spetsbågefönster« är f. d. församlingshem, som byggs om till bostäder. I Lilienbergs plan föreslogs här en församlingskyrka som aldrig byggdes. I öster öppnar sig platsen mot ett parklikt område som omsluts av kvarteret Koljan. Det ritades av arkitekt Louis Enders som bostäder åt SKF:s anställda 1916–17. Det har tidstypiska säteritak och burspråk och avslutas med ett valv mot Brahegatan.

3 F. d. Sahlgrenska sockerbruket

4 Kristinedal

5 SKF, sågtaksbyggnad

5 SKF:s fasad mot Artillerigatan med spårväg på egen banvall

7 Kvarteret Laken

Kvarteret ritades för SKF av arkitekt Ernst Krüger 1917, och var då indelat i små fastigheter. På »Storegården« protesterade hyresgästerna mot höga gastaxor, vilket ledde till hyresstrejk och till att Göteborgs första hyresgästförening bildades.

8 Kvarteret Sjötungan

Landshövdingehuskvarter byggd 1919, ritat av R O Svensson och Arvid Bjerke. Kvarterets södra del byggdes för arbetare vid Original Odhner, några hus mot Gamlestadvägen för anställda vid Bergslagens järnvägar. Varsam och prisbelönt ombyggnad ritad av arkitekt Bengt Börtin i början av 1980-talet.

9 Solgårdarna

I kvarteret Piggvaren ligger funktionalistiska, friliggande landshövdingehus, anpassade till den krökta Lars Kaggsgatan. De byggdes av den kommunala bostadsstiftelsen Solgårdarna med rymliga tvårumslägenheter för stora barnfamiljer. Barnstugan på gården med sina stora fönster ritades av HSB Arkitektkontor 1938, ett tidigt exempel på HSB:s intresse för bostadssociala frågor.

10 Original Odhner

Klassicistisk modern fabrik ritad av Arvid Bjerke 1918–20 för kontorsmaskinföretaget Original Odhner, som senare införlivades i företaget Facit-Åtvidaberg.

11 Emily Dicksons Stiftelse

De små, utpräglade nationalromantiska en- och tvåfamiljshusen med allmogeprägel ritades av Sigfrid Ericson 1916. De byggdes för en av stadens bostadsstiftelser som nödbostäder för barnrika familjer under första världskrigets bostadsbrist.

12 Nylöse kyrka

En liten kyrka i trä, klädd med skiffer på fasader och tak. Den spetsiga spiran och 20-talsklassicistiska ornament ger byggnaden en sirlig karaktär. Arkitekt: R O Svensson 1929.

13 Hospitalskyrkogården

En inhägnad norr om Nylöse är den f. d. Hospitalskyrkogården, det enda minnet av Göteborgs Hospital med anor från 1500-talet där sinnesslöa och spetälskesjuka vårdades. Hospitalet var under den katolska tiden gråbrödrakloster.

Harald Stakegatan med stadsplanens vidgade gaturum

9 F. d. daghem bland Solgårdarna

9 10 Original Odhners fasad mellan Solgårdar

11 Emily Dicksons stiftelsebostäder

21 Gamlestaden

20 Gamlestaden

14 Nylöseskolan.

Skolan är en tydligt modernistisk skolbyggnad med en lång och väl synlig fasad med rund avslutning. Ritad av R O Svensson 1940.

15 Labyrinten

Labyrinten på Storeberget på Kviberg grävdes fram 1982. Stenlabyrinter härstammar från forntiden men tros ha byggts ända in på 1500-talet. De anses ofta ha varit en arena för fruktbarhetsriter, men även för att få fiskelycka, påverka vädrets makter eller skydda boskap. I Norden talas det om ritualer då en jungfru skulle stå i mitten av labyrinten och sedan föras ut ur denna av en man.

16 Gamlestadsskolan

Skolans äldre del är ritad av Johan Jarlén och byggd 1921. Den liknar landshövdingehusen från samma tid i stadsdelen. Tillbyggnaden är från 1952 i lågmäld tegelarkitektur, ritad av R O Svensson.

17 Medborgarhuset

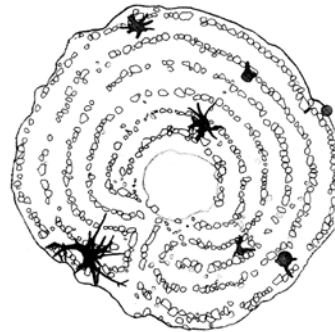
Gamlestadens medborgarhus byggdes 1958–60 efter ett långt opinionsarbete under ledning av den outtröttlige eldsjelen Sten Johansson. Han blev också den förste föreståndaren och har gett namn åt gården. Huset rymmer bibliotek, mötes- och festlokaler och butiker. Den runda tegelbyggnaden var från början biograf. Ny ljussättning inomhus gör gården inbjudande kvällstid. Arkitekt: EGÅ.

18 Kvarteret Tonfisker

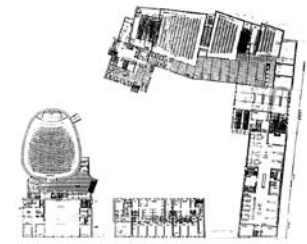
Vid Brahegatan reser sig ett högt hus med butiker, som nu inrymmer studentbostäder. Det byggdes som ett bostadshotell för ensamstående arbetare vid SKF 1972, ritat av White arkitekter. Man rev då »Milanokolonin« och avvecklade andra bostadshotell. På platsen låg tidigare kommunens nödbostäder, byggda 1923 och rivna först 1967. Det stora huset kallades på 1970-talet för »Trojanska hästen«, eftersom det sågs som ett hotfullt förbud om de rivningar som 1965 års stadsplan skulle innebära.

19 Skateboardcenter Bunkeberget

SKF hade en underjordisk fabrik som skulle klara produktion under atombombsanfall, kallad »Area 51«. Inom ramen för Göteborgs ungdomssatsning och utvecklingsprojekt i Gamlestad har området utvecklats till ett av Europas största centra för inlinesåkning, skateboard och BMX-cykling. Den ansvariga föreningen TIHS (»This is happy skating«) har sitt klubbhus alldeles utanför bergrums-

15 Labyrinten på Storeberget

17 Plan av medborgarhuset med bio till vänster och bibliotek till höger

17 Medborgarhusets gård på 1980-talet

6 18 Valvet i kvarteret Koljan med bostadshotellet bakom

entrén vid Batterigatan. Husen vid gatan är också ett »krigsminne«. Bristen på byggmaterial under krigsåren ledde bl. a. till att man byggde tvåvåningshus i trä i stället för planerade landshövdingehus.

20 Stallmästaregatan

Längs Stallmästaregatan ligger ett litet industriområde från 1950-talet. Många industrier är nedlagda. De billiga lokalerna har kommit väl till pass för butiker, föreningslokaler, moskéer och marknader som behövs i nordöstra Göteborg med sina olika kulturer. Vid Säveåns grönskande strand har estniska båtföreningen sina båthus i en självbyggd kåkstad. Bellevue marknad lockar människor från hela Göteborg till annorlunda varor och möten. I elegant avskildhet med ett parkläge vid ån ligger SKF:s fackklubb. Det är en tegelbyggnad från 1964, ritad av Felix Bartha. Den gedigna arkitekturen berättar om fackets starka ställning på SKF, och om dess betydelse som skola för personer som Bengt Tengroth och Göran Johansson.

21* Orienthuset

I GÖFAB-området byggs handeln ut och lockar många från de nordöstra stadsdelarna. Det senaste inslaget är Orienthuset med ett rikt urval av livsmedel från andra länder och kulturer. Strax norr om handelsområdet ligger f. d. personalbostäder för renhållningsverkets sopstation, ritade 1920 med breda, tidstypiska gavlar.

22* Alelyckans vattenreningsverk

1894 invigdes det första vattenreningsverket som renade dricksvatten från Göta Älv. Tegelbyggnaderna ligger en bit söder om det nya verket som ritades av Nils Einar Eriksson 1949. Det är ett modernistiskt skönt tempel över vattenbyggnadskonsten, med vackra interiörer och konstnärlig utsmyckning. Tvärs över stora vägen har en kretsloppspark nyligen invigts, med återvinningscentralen »Återbruket« som säljer återanvänt byggmaterial m. m.

* Punkt 21 & 22 är utmärkta på kartan på omslagets bakre insida

Vandring i Kviberg

1 Bellevue

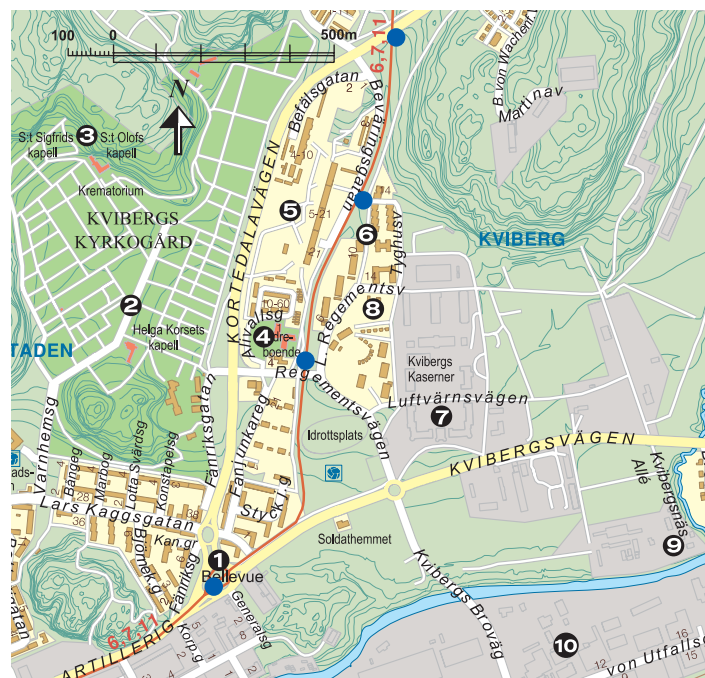
Bellevue kallas korsvägen mellan Kortedalavägen och Utbyvägen efter en villa med utsikt över Säveån. Strax öster om platsen ligger en aktiv handelsträdgård och f. d. Soldathemmet för de värnpliktiga

20 Marknad på Stallmästaregatan

20 SKF:s fackklubb vid Säveån

25 Kviberg

– nu en missionskyrka. Till Bellevue har Gamlestadens kulturella blandning med butiker och restauranger spridit sig. Planer finns för upprustning av hållplatsen samt nya bostäder på fälten österut.

2 Kvibergs kyrkogård

Den stora kyrkogården anlades 1935 efter en tävling som vanns av arkitekt Gunnar Asplund. Begravningsplatsen har utvidgats i etapper och täcker ett stort område. Här finns såväl traditionella gravfält som urnlundar insmugna i det kuperade skogs- och hällandskapet, med likheter med världsarvet Skogskyrkogården i Stockholm. Helga Korsets kapell närmast entrén ritades av R O Svensson i en intressant blandning av 20-talsklassicism och 30-talsmodernism. Elementära former som rak basilika och rund rotunda förenas i en hantverksmässigt genomarbetad tegelarkitektur.

3 S:t Olofs och S:t Sigfrids kapell

Gunnar Asplund ritade också huvudkapellen. Granitmuren och det branta koppartaket är element hämtade från den traditionella medeltida landsortskyrkan. Detaljerna har tydlig 1940-talsprägel. Kapellen byggdes 1951 med Sven Ivar Lind som arkitekt efter Asplunds skisser från 1938.

4 Alivallen

Under 2000-talet har det byggts nya bostäder i Kviberg. På den nu flyttade Alivallen har småhus och ett äldreboende byggts. Äldreboendet har fått en avdelning för äldre invandrare från f. d. Jugoslavien. Längs spårvägen söderut ligger tvåfamiljshus från 1940-talet, byggda för officerare vid regementet.

5 Kvibergshusen

De två stora Kvibergshusen från 1958–60 i 14 och 16 våningar kan ses som en förövning till miljonprogrammet. De döptes till »Öst-blocket« och beräknades för 2500 personer. Grönområdena kring husen är omsorgsfullt utformade med trädgård och vattenfall. Bottenvåningen rymmer butiker. Det kortare huset byggdes av Riksbyggen. Det längre (240 m) ritades av Erik Friberger och byggdes för Samhällsbyggen av Ture Blomqvists Elementbyggen. Många element förtillverkades i en fältfabrik på platsen. Stommen byggdes på 8 månader.

6 Studentbostäder

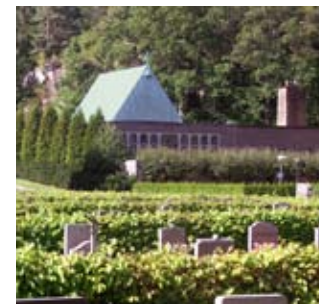
Vid Beväringsgatans hållplats har studentbostäder byggts efter 2000 i lätt, grå design med refflade fasader och uppglasade partier.

2 Kvibergs kyrkogård med utsikt mot centrala Göteborg

2 Helga Korsets kapell

3 S:t Olofs och S:t Sigfrids kapell

5 Det längsta av de två Kvibergshusen

Längre söderut ligger studentbostäder som liknar 1940-talshusen kring Bellevue med slätputsade, ljusgrå fasader och treluftsfönster med gröna bågar. En centralbyggnad för kommande service har byggts i mitten av området.

7 Kvibergs kaserner

Kvibergs stora kasernområde ritades av arkitekt Erik Josephson 1891–95, och var en påkostad föregångsanläggning till de regementen som byggdes ut runt om i landet i början av 1900-talet med den allmänna värnpliktens genomförande. Kasernbyggnaden liksom den terrasserade gården med ramper är uppbyggd efter en stramt symmetrisk plan. Kanslibyggnaden i planens mitt kunde vara hämtad från det medeltida Tallinn, med sina toppiga, runda torn och trappgavelmotiv i »baltisk tegelgotik«. Kasernområdet rymmer idag en brokig skara av verksamheter, samtidigt som delar fortfarande står tomma. Inom området finns bl. a. Kvibergs militärmuseum, Idrottsmuseum, vandrarhem, centrum för världscupen i ungdomsfotboll Gothia Cup och den livliga och kulturellt mångsidiga Kvibergs marknad.

8 Kvibergs museum

Detta suggestiva museum har uppbyggda beredskapsmiljöer, luftvärnskartor och svenska vapen som ger en levande bild av ett liv under krigshot.

9 Kvibergsnäs landeri

Kvibergsnäs har varit landeri sedan slutet av 1600-talet. Den nuvarande mangårdsbyggnaden uppfördes 1801. Tillsammans med de två flyglarna bildas en välbalanserad herrgårdsemble vid Säveån. Den ljusa, släta träpanelen med pilastrar visar på förebilder byggda i sten. Vid landeriet bedrevs jordbruk till långt in på 1900-talet. Med såväl flyglar som en delvis renoverad ekonomibyggnad ger Kvibergsnäs den bästa bilden av ett landeri i full prakt.

10 Energiverkens kolkraftverk

Göteborgs första fjärrvärmeverk från 1955. Det byggdes för att betjäna den första stadsdelen med fjärrvärme, Kortedala. Verket har byggts ut för att ingå i ett fjärrvärmesystem som nu omfattar större delen av staden.

7 Kvibergs marknad

7 Kanslibyggnaden i f. d. Kvibergs kaserner

9 Kvibergsnäs landeri, huvudbyggnad och ekonomibyggnad

Utby

Utby nämns i skrift 1473. Byn bestod av nio hemman och hade sina gränser i Utbybäcken i väster, Säveån i söder, Fjällbobergen i norr och Dikesbäck från Fjällbo-dammen ovanför Fjällbo gård. Själva byn låg på Utbyhöjden, norr om Hagbergsgatan, med åkrarna runtom. Inte mycket finns kvar av byns bebyggelse. Hagbergsgatan är en rest av landsvägen förbi byn, kantad av bostadshus som ännu på 1960-talet hade ett stort urval butiker.

Utbynäs gård vid Utbybäckens utlopp i Säveån var en av de gårdar som flyttades ut i samband med storskiftet 1761. Denna gård och en del andra köptes upp 1905 av AB Utbynäs villastad, under ledning av direktör Anders Mattsson. Mattsson var ägare till en kaffefirma. Som arkitekt anlätade han sin brorson Arvid Bjerke, en ung arkitekt som snart skulle bli en av de ledande i Göteborg. Utbynäs blev en av Sveriges första trädgårdsstäder, en engelsk idé från sekelskiftet 1900 som spred sig snabbt. Idén var att söka sig bort från storstadens trängsel, osunda miljö och sociala konflikter. De som hade råd att bygga stort eget hus var borgerliga familjer med ett familjeliv nära naturen som ideal: 1900-talet beskrevs som »barnets århundrade«.

Utbynäs egnahem, villa på Anders Mattssonsgatan 15. Farstubron med hjärtan och soluppgång i snickarglädje förmedlade den borgerliga idealbilden av hemmet.

Vykort från Utby egnahem kring 1940. Seriebyggda små enkla trähus.

Mellan Utbybäcken och Vallareleden byggdes fram till slutet av 1930-talet ett hundratal villor. Bland de första som flyttade in var officerare på Kviberg. Så småningom kom också tjänstemän på SKF. Villorna var stora, ca 200 kvm, och innehöll den borgerliga villans program som det kom att etableras kring sekelskiftet 1900: bottenvåning med sällskapsrum och övervåning med sovrum. Tomterna är relativt stora, ca 1000 kvm.

Bolaget tog också ansvar för att göra Utbynäs villastad till ett eget litet samhälle. Skola, kyrka, badhus vid Säveån, idrottsanläggningar, affär och telefonstation anlades genom bolagets försorg. Utbynäs inkorporerades med Göteborg 1928 men först 1940 tog staden över den kommunaltekniska försörjningen.

Från 1930-talet till 1960-talet bebyggdes jordbruksmarken i östra Utby med egnahemsområden med ganska små hus, delvis med inslag av självbyggeri. Det stora området kring Utbyvägen-Slättängsgatan är en funktionalistisk utlöpare av egnahemsrörelsen kring sekelskiftet. Statliga lån, självbyggeri och egen köks-trädgård skulle ge skotsamma arbetare ekonomisk möjlighet till ett eget hem. Tomterna är till ytan mindre än hälften av Utbynäs villastads och husens storlek en tredjedel eller fjärdedel. Närmare kyrkan och de gamla

bytomterna byggdes in på 1960-talet grupper med både radhus och villor och de mera ovanliga atriumhusen.

Fjällbo gård kom till som en stor jordbruksegendom i slutet av 1800-talet. 1922 köptes den av Göteborgs stad och gjordes successivt om till »arbets- och försörjnings-inrättning« för äldre, fattiga och andra »försörjnings-tagare« som till en början hjälpte till i jordbruket. Den slutna institutionen i stadens östligaste utkant öppnades under 1980-talet och blev serviceboende.

Läs mera

Håkan Andréasson *Fjällbo. Arbets- och försörjningsinrättningen*, 1989.

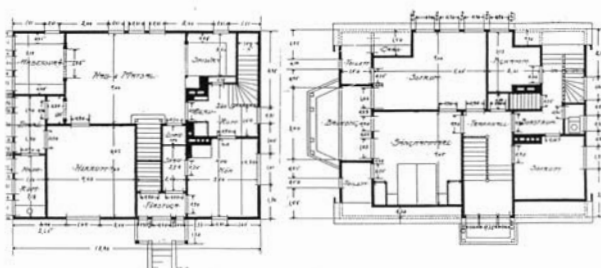
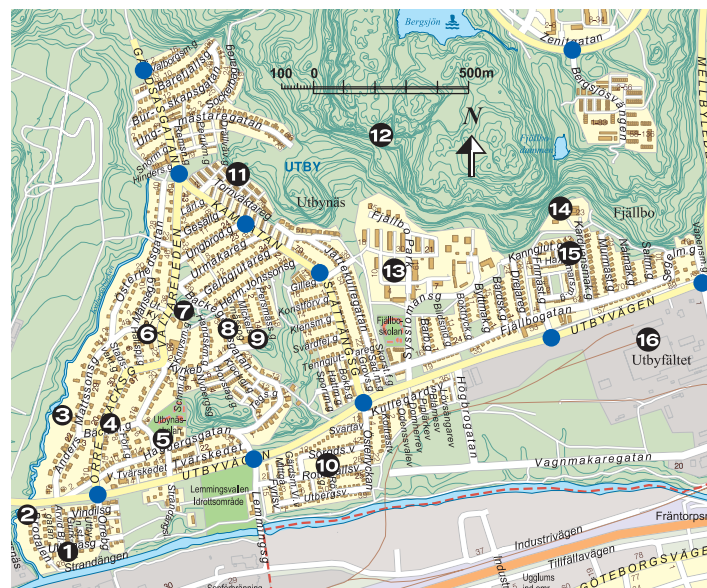
Magnus Blombergsson *Arvid Bjerke. En 1910-talsarkitekt i Göteborg*, 1991.

Claes Caldenby m. fl. *Utby. Historik och arkitekturguide*, 1997.

Gittan Ekvall, Anna Kahn *En modern boendehistoria*.

Byggnade och vardagsliv i Utby egna hem 1937–94, 1996.

Utby kyrka i Göteborg, 1973.

3 Anders Mattssonsgatan 11. Planerna visar husets många vrår.

3 Anders Mattssonsgatan 11.

Vandring i Utby

1 Utbynäs gård

På Utbynäsgratan ligger manbyggnaden till ett hemman som flyttades ut från Utby by i samband med storskiftet 1761. Huset, som är en lång envåningsbyggnad där knutarna i timmerstommen fått formen av klassicistiska pilastrar med ett litet kapital, är byggt kring 1800. Ekonomibygnaderna har rivits.

2 Villa Athena

Villan på Brodalen 14 byggdes på 1920-talet som ateljé och bostad för den grekiske konstnären Spiros Xenos. Arkitekten är okänd. Den vitputsade, elegant klassicerande arkitekturen med taklanternin står för sig själv i det annars nationalromantiska grannskapet.

3 Arvid Bjerkes villor

Arvid Bjerke ritade en lång rad villor från 1905 och framåt, framförallt längs Anders Mattssonsgatan. De flesta varierar samma tema. Byggnaden har ofta en kompakt, kubisk form med brant tak. Materialen är granit i sockeln och trä i mustiga färger med detaljer i snickarglädje. Anders Mattssonsgatan 11 har ett brutet brant s. k. mansardtak. Anders Mattssonsgatan 14 har ett pyramidliknande tak

med typisk kraftig skorsten. Anders Mattssonsgatan 15 har ett brant sadeltak med gaveln ut mot gatan. Huset har välbevarade snidade hjärtan och den uppgående solen över farstubron. Anders Mattssonsgatan 28 är en avvikande hustyp med inspiration från Blekingestugan. Enkla detaljer och små fönster ger karaktär av ålderdomlig stuga. Stadsvaktegatan 4 har en bred, spånklädd gavel med förebilder i amerikansk »shingle style«. Sitt eget hus, Villa Bjerkebo, på Vallareleden 14 ritade Bjerke 1906. Farstubrons snidade hjärtan är en symbol för det goda hemmet.

4 Villor Orrebacksgatan

Två syskonvillor på Orrebacksgatan 23 och 25, av en okänd arkitekt, visar typiska drag av 1920-talets eleganta klassicism. Panelarkitekturen är enklare och slätare med några få detaljer, gärna i form av kolonner. Fönstren är små kvadratiske. Nr 25 har det för 1920-talet typiska svängda taket, efter inspiration från Kina.

5 Utbynässkolan

Byskolan var en del av bolagets omsorg om villastadens boende. Den ligger på en höjd i kanten av det som en gång var Utby by. Den kom till 1909 och ritades liksom villorna av Arvid Bjerke. På en granitsockel ligger en tvåvåningsbyggnad med lätt utkragad övervåning efter det traditionella loftets förebild.

6 Myrornas barnhem

I en stor trädgård på Vallareleden 24 ligger en institutionsbyggnad med stensockel, rustik lockpanel och snidad entré. Den är ritad av Arvid Bjerke 1910 och har tydlig släktskap med hans villor. »Myrornas barnhem. Lisen Levissons hem för späda barn« står det inristat över entrén. Detta var ett av flera barnhem som drevs av det filantropiska sällskapet Myrorna. Här tog man emot ett 40-tal barn i åldrar upp till 2 år, ibland också mammor som behövde stöd.

7 Utby kyrka

Som tack för det stöd han fått i början av sin karriär som arkitekt ritade Arvid Bjerke en kyrka gratis åt Anders Mattssons fru Hulda som samlat in pengar till bygget. Den byggdes 1916–23 på en kulle utanför egnahemsbolagets mark. Kyrkan liksom växer ur berggrunden av ögongnejs. Förebilderna är hämtade från medeltida stenkyrkor. Det sidoställda trätornet kröns av en elegant formad kyrktupp. Kyrkorummet har ett välvt trätak, djärvt och modernt dekorerat av kubisten John Sten. Församlingshemmet i slänten från 1972–78 ritades av Bo Cederlöf.

4 Orrebacksgatan 25

4 Orrebacksgatan 23

6 Myrornas barnhem

7 Utby kyrka

8 Atriumhus

De fyra små husen på en trädgårdstomt med ett befintligt äldre torp var ett experiment initierat av Ulla Molin, chefredaktör för Hem i Sverige. Husen på Backegårdsgatan 27–31 ritades av Yngve Lundquist 1958. Idén var en markbostad som kunde växa med den unga familjen, »ett ödmjukt och mänskligt nej till de längd-, höjd- och breddrekordslående husklunsar som kännetecknar vår generations bostadsproduktion« enligt Molin. En billig bostad skulle kunna växa med den unga familjen från en »urcell« på 56 kvm inom en med plank avskild tomt på 12x12 m. Det befintliga torpet användes för samling, gästrum och tvättstuga. De enkla faluröda husen byggdes i lösvirke med furugolv och vitlaserad panel på innerväggarna. In flyttade fyra unga arkitektfamiljer vars boende följdes av tidskriften.

9 Mormontemplet

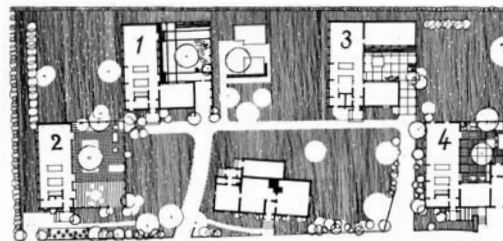
På Backegårdsgatan 25 ligger Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagens Heliga, ett av två mormontempel i Göteborg. Denna församling har 300 medlemmar. Templet ligger på en höjd och har ett markant torn som gör att det dominerar sin omgivning. Det är byggt 1970 i den då moderna vita »mexistenen«, lanserad till Mexikoolympiaden 1968.

10 Utby egna hem

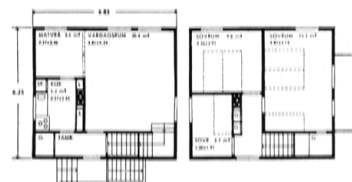
En småstugeberedning föreslog 1933 tre områden i Göteborgs utkanter, nära stora arbetsplatser: Utby, Bräcke och Fräntorp. Staden tillhandahöll typritningar, material och rådgivning. Egna-hemsägarna bidrog med eget arbete. Stadsplanerna gjordes av förste stadsingenjören Uno Åhrén och typhusen ritades av Harry Kjellkvist. Tomterna var små, 400 kvm, och husen lades nära tomtgräns för att ge maximal sol och odlingsyta. Storlekarna varierade från typ I (50 kvm i ett plan med källare) till typ VI (80 kvm radhus i två plan). Planerna hade vardagsrum som genomgångsrum för att spara yta men också för att hindra uthyrning till inneboende. Husen har byggts om med en provkarta på byggvaruhandels sortiment från eternit och plåt till perspektivfönster. Få hus har kvar originalens ljusa panel med tvåluftsfönster. Radhusen mot Lemmingsgatan hör till de bäst bevarade.

11 Radhus Tornväktaregatan

Upp mot det branta berget byggdes 1961–62 ett litet område med ett 60-tal radhuslägenheter på Tornväktaregatan 4–26. Arkitekt var John Snis. Bilarna stannar utanför området och de sinsemellan förskjutna husen bildar smala gränder för gående. Terrängens lutning tas tillvara i översta husradens halvplansförskjutna våningar.

8 Atriumhus kring ett äldre torp. Hus 4 med kringbyggd gård.

10 Utby egna hem, småstuga typ V, ca 80 kvm

12 Klätterklippor

Utby och Fjällbo har Göteborgs största och mest populära klätterklippor i branterna mot Säveåns dalgång. Berget är porfyrisk granitgnejs som är knottig och ger bra friktion. Många klätterleder i olika svårighetsgrader och höjder från 10 till 60 meter finns.

13 Fjällbohemmet

Denna moderna »vita pensionärsstad« med plats för över 500 »försörjningstagare« byggdes 1937–39 som ett led i den stegvisa utlokaliseringen av fattighuset till ständigt nya utkanter. Arkitekt var Karl Severin Hansson. Anläggningen gavs tydlig karaktär av institution med staket runt området, grind med portvakt och byggnader kring en stor plan. Närmast entrén gemensamma lokaler som matsal, samlingssal och verkstäder, längre in bostäderna. Den slutna institutionen öppnades på 1980-talet och innehåller nu bostäder med inslag av gruppboende. Intill byggdes 2004 Fjällbo Park, som resultat av en markanvisningstävling om goda hyresbostäder till måttliga hyror. De ritades av ABAKO arkitektkontor.

14 Fjällbo gård

Fjällbo gård byggdes i slutet av 1800-talet. Här drevs jordbruk fram till 1947, i slutet i Fjällbohemmets regi. Manbyggnaden revs och ersattes 1969 med Utbyhemmet, byggt som vårdhem för alkoholister, ritat av P A Ekholm i en arkitektur som undvek institutionsprägel. Utbyhemmet och spannmålsmagasinet byggdes 1996 om för kommunens lokalförsörjningsförvaltning, LFF. Öster om Fjällbo gård går en vacker, brant naturstig upp till ett gammalt dämme.

15 Egnahem vid Fjällbo gård

Egnahemmen öster om Sysslomansgatan byggdes 1949–51. Vid allén mot Fjällbo gård, Karduansmakaregatan 40, ligger ett hus i omsorgsfull tegelmurning med alldeles för stor skorsten. Det var panncentralen och centraltvätten, en gemensamhetsanläggning som en kort tid nästan övertog kyrkans roll att ligga mitt i byn.

16 SJ:s verkstäder

På Vagnmakaregatan ligger en stor industrianläggning med verkstäder och kontor, byggda på 1920-talet. Ett stickspår från stambanan leder ut till en rangerbangård där lok och vagnar kunde tas in för reparation. Anläggningen ritades av SJ:s egen arkitekt Folke Zettervall och visar de höga ambitionerna också i mindre representativa uppgifter som denna.

11 Radhus Tornväktaregatan

12 13 Fjällbohemmet med klätterklippor i fonden

15 Tvättstuga Karduansmakaregatan

14 Spannmålsmagasin

Kortedala

»När vi kom till Kortedala, det var rena himmelriket, med varmvatten, WC inne, elspis, stora garderober, stort och ljust, varmt inne. Jag bara stod och tittade, trodde inte det var sant, man satte verkligen värde på allt, och var så rädd om allting«. Iris är en av många som i Kerstin Gunnemarks bok *Hembygd i storstad* berättar om hur det var att vara nybyggare i folkhemsförorten. Hit flyttade människor under 1950-talet, ofta från omoderna lägenheter. 7600 lägenheter byggdes i första etappen, mest hyreslägenheter i allmännyttan.

Rekord i stadsplanering

Göteborg växte snabbt efter kriget och bostadsbristen var stor. Det visade sig komplicerat att köpa upp jordbruksmarken i Frölunda. I stället vändes blicken mot nordost där staden ägde marken. Här fanns bara ett fåtal torpstugor med små jordlotter. »Inom stadens hittillsvarande hank och stör finns det vidsträckt Kortedalaområdet norr om Kviberg, som visserligen är så avlägset och oländigt, att man tidigare aldrig räknat med detsamma för bostadsändamål men som vi nu planlägga« skrev stadsplanechefen Tage William-Olsson 1947. Fyra år senare vände en ledare i *Ny Tid* problemen till fördelar: »Området erbjuder en mycket fördelaktig terräng. Den är lagom kuperad och omväxlande. Den enförmighet som gärna utmärker bostadsområden belägna på slät mark behöver inte uppstå här om arkitekterna lyckas med den uppgift de åtagit sig.«

När planen presenterades 1952 var pressen fortsatt entusiastisk. »Stadsplanekontoret i Göteborg satte igår antagligen världsrekord och säkerligen europeiskt rekord, i det kontoret lade fram en stadsplan för ett område, som i sig skall upptaga en befolkningssiffra på 21 000 personer, d.v.s. lika många som i städer av Mölndals och Växjö storlek.« Skalan var helt ny men rekordanspråken håller knappast. Den samtidiga planen för Vällingby i nordvästra Stockholm var ännu större. I

50-talet i fokus: Adventsparkens grönska och 50-talsmuseets hus.

det tidiga 1950-talets anda av rekordår fortsatte journalisten med att fråga »om icke denna stadsplan samtidigt är ett göteborgsrekord i fråga om skönhet. På ett smidigt sätt har man här förenat stad och natur till en enhet, icke ens höghusen verkar här som främlingar.«

Förtjänsten måste tillskrivas både stadsplanekontoret och de enskilda arkitekterna – som var tidens främsta. I Kortedala tillämpades för första gången en ny metod. Stadsplanekontoret höll i en dispositionsplan, marken fördelades sedan på olika byggherrar som utsåg sina egna arkitekter och dessa detaljplanerade områdena i samråd med stadsplanekontoret.

Trafikdifferentieringen i leder, matargator och lokalga-tor liksom grannskapsplaneringen med centrumanläggningar var några av tidens nya principer som tillämpades också i Kortedala. Spårvägen drogs mitt genom området med fyra hållplatser vid varsitt centrum med butiker och en ambitiös uppsättning samlingslokaler. I det största centrum som lades mitt i området fanns, förutom butiker, också ett Forum med medborgarhus och bibliotek, kyrka, hälsocentral och biograf. Alla gatunamn associerar till kalender och tideräkning. Sådana gruppnamn utan lokal anknytning fanns tidigare men ökade med det omfattande förortsbyggandet.

Citytorget, ett litet »community centre« med bostäder.

Den lilla lägenhetens problem

I Kortedala, liksom i andra 1950-talsområden, fanns hela den repertoar av hustyper som utvecklats sedan 1930-talet. De vanligaste var de smala lamellhusen i tre eller ibland fyra våningar utan hiss och punkthusen, oftast i åtta våningar med hiss. Lamellhusen var lämpliga för de tvåor på drygt 50 kvm som en arbetarfamilj ansågs ha råd med. Inom den ytan försökte arkitekterna få plats med ett avskiljbart tredje rum för att få skilda sovrum för föräldrar, pojkar och flickor. Punkthusen hade ofta något större lägenheter. Här var det viktigt att lägenheterna fick tillräckligt antal soltimmar, något som beräknades noga i ett samhälle som just lämnat TBC bakom sig. Punkthus med fyra lägenheter gav en lägenhet i nordost med för få soltimmar. Olika lösningar prövades för att komma runt detta problem. Förutom lamellhus och punkthus byggdes också små områden med villor, radhus och även de ovanligare atriumhusen.

Socialdemokrati och hemmafruar

Livet i stadsdelen har dokumenterats ingående som del av ett projekt för lokal utveckling från mitten av 1980-talet. Kortedala blev i hög grad en arbetarstadsdel med stark socialdemokratisk majoritet. Kvinnornas roll för den lokala identiteten var viktig eftersom många som flyttade hit blev hemmafruar med små barn. Mycket av gemen-

skapen var informell och kretsade kring barnen och butikerna. Ett resultat av de skrivarcirklar för kvinnor som hölls i samband med det lokala utvecklingsprojektet blev det ideellt drivna Kortedala museum.

Kortedala har genomgått en vanlig livscykel i liknande områden. Befolkningsmaximum nåddes i mitten av 1960-talet när Kortedala hade 28 000 invånare. Vartefter den första generationen barn flyttat ut har befolkningen minskat till hälften. Under 1980-talet fanns en del tomma lägenheter och underhållet eftersattes, vilket var en av anledningarna till det lokala utvecklingsprojektet. Idag är Kortedala på många sätt en välskött och attraktiv stadsdel, om än ganska okänd för många göteborgare.

50-talets Kortedala var i hög grad hemmafruarnas och barnens värld.

Läs mera:

Gerhard Andersson, Claes Caldenby, Mårten Tiselius: *Kortedala. Kort historik och arkitekturguide*, 1993.
 Mette Brolid, Claes Caldenby: *Sven Brolid arkitektkontor 1948–1978. Tiden och staden*, 2001.
 Kerstin Gunnemark: *Hembygd i storstad*, 1998.
 Torsten Hansson: *Vi byggde Göteborg*, 1998.
 Kollektivhuset Trädet, 1985.
 Sanja Peter (red): *Lyktan – att väcka ett kulturminne*, 2005
 Eva Rudberg m.fl. : *Tage William-Olsson. Stridbar planerare och visionär arkitekt*, 2004.

Vandring i Södra Kortedala

1 Småhus på Blåsås

I nordvästra utkanten av Kvibergs regementsområde, Blåsås, har i början på 2000-talet byggts ett 150-tal småhus i olika grupper. Områdena som blivit tillgängliga efter regementets nedläggning 1994 har infart från Kortedavägen och innebär en välkommen komplettering av Kortedalas stora andel flerbostadshus.

2 Martinaskolan och Radar 72

Två byggnader på en höjd i regementsområdets utkant har tagits över av helt andra verksamheter. Martinaskolan är en av Göteborgs Waldorfskolor och har satt små spår av mjukare antroposofisk arkitektur i f.d. Radarskolans byggnad. Strax intill blev 2003 ett militärt förråd, byggnad nr 72 inom regementet, allaktivitetshus med kontrollerad graffiti, utformat och styrt av ungdomar i åldern 16–20 år.

3 Bostäder Kalendervägen

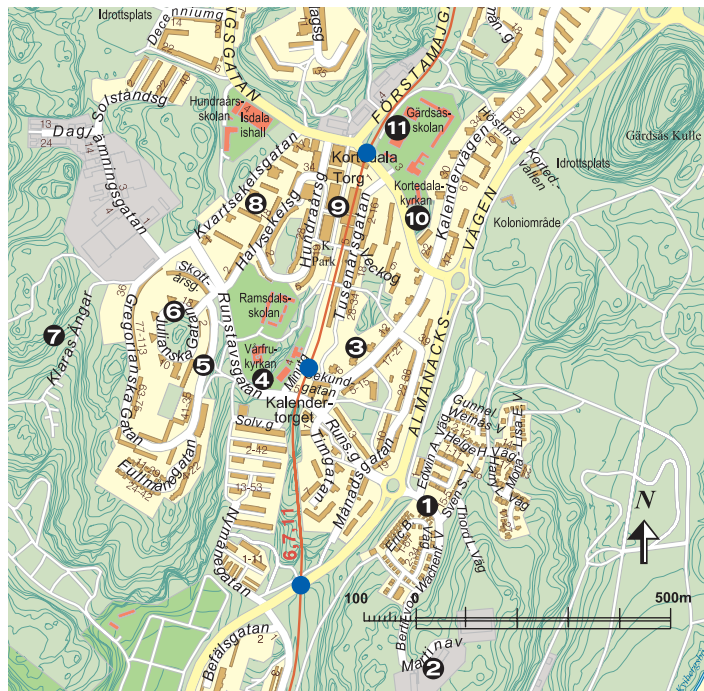
Första hållplatsen i Kortedala är Runstavsgatan, mellan två tunnlar. Spårvägen kom dock inte till Kortedala förrän 1957. Österut ligger Kalendervägen, ett av de första inflyttade områdena, byggt 1952–53 och ritat av Nils Einar Eriksson. Sju nio vånings punkthus i rad kröns av takterrasser med karaktäristiska propellerliknande skärmtak. Husen är sammansatta av fyra »torn« kring ett trapphus. De många hörnen ger fyra mycket ljusa lägenheter med fönster åt tre håll, tre tvåor och en trea. De smala gavlarna får också husen att se slanka ut. Fina detaljer kring portarna har försvunnit helt i en inplåtning av husen.

4 Vårfrukyrkan

Kyrkan från 1972, som byggdes senare än bostadshusen, är en modern variant av den klassiska basilikan, med ett högre mittskepp och två lägre sidoskepp. Fasadmaterialet är betong med frilagd ballast, samma material som blev vanligt i det sena 1960-talets bostadsbyggande. Arkitekt var Johan Tuvert.

5 Lyktan

En lätt byggnad på en upphöjd betongplattform bildar en elegant port till bostadsområdet Gregorianska gatan. Från början var det en kiosk, senare kontorslokal. De spänstigt lutande pelarna som bär plattformen, friliggande trappor och den lätta, från början nästan

2 Martinaskolans nya entré

3 Kalendervägens punkthus, med sina fyra »torn«

45 Södra Kortedala

helt uppglasade överbyggnaden påminner om 50-talets »Stil Novo« och ger detta lilla hus hög K-spanarfaktor. Byggt 1956 med Sven Brolid som arkitekt.

6 Gregorianska gatan

Också detta område är en kombination av låga lamellhus och ovanligt höga punkthus. Efter planformen gick det under namnet »fotavtrycket«. Lamellhusen bildar en »ringmur« kring en höjd. Associationerna kan gå till italienska bergsstäder. Utsidan är slät och slutan medan insidan är mera varierad med små balkonger. Husen trappas efter terrängen men hålls samman av pulpettak som delvis lutar också i husens längsled. Lamellhusens lägenheter på 52 kvm rymmer vad som kallades två och ett halvt rum och kök. I köket kan ett halvrum avdelas.

Fem 12–13-våningshus kröner området och syns som Kortedalas landmärken över stora delar av Göteborg, på sin tid internationellt uppmärksammade för sin arkitektur. Den trekantiga planformen är ovanlig, ett av 1950-talets många experiment för att hitta ständigt bättre lösningar. En fördel är att ingen lägenhet får det solfattiga nordöstläget. Den sämsta lägenheten har här 50% fler soltimmar än i ett vanligt kvadratisk punkthus. Trekantsplanen minimerar också antalet hörn vilket i princip gör den ekonomisk att bygga. Ändå fick den ingen efterföljd. Lägenheterna är treor på 67 kvm. Från entrén överblickar man hela bostaden med kök och ljust badrum till vänster och två sovrum till höger och rakt fram ett femkantigt vardagsrum med fönster åt tre håll. Det yttersta utsiktsläget får man på balkongen i triangelns spets. En sär egenhet är att trapphuset är trekantigt med ett ljusschakt i mitten och trapplopp på två sidor vilket gör att lägenheterna är halvplansförskjutna i förhållande till varandra. Trekantshuset var från början slätputsade men har senare fått misspyrdande plåtinklädnad. Området byggdes 1956 av Bostadsbolaget med Brolid och Wallinder genom Sven Brolid som arkitekt.

7 Koloniområdet Klaras ängar

Förnyelsen av Kortedala under 1980-talet tog sig många uttryck, delvis som lokala initiativ. En arbetsgrupp för koloniträdgårdar i Kortedala bildades och kom från 1986 att arbeta för att få ta i anspråk en skogsglänta väster om Gregorianska gatan. Marken tillhörde kyrkan men 1991 fick man klartecken för att anlägga ett koloniområde, nu med ett tjugotal stugor. Storstadens närvaro i fjärran är påtaglig, liksom kolonisternas bygglust. Namnet Klaras ängar fick det efter Klara Mossberg som bodde i ett torp här fram till 1960-talet.

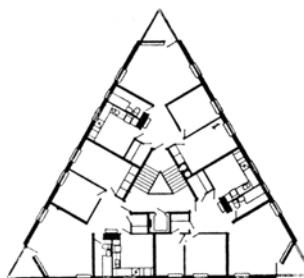
5 Lyktan

6 Putsning av trekantshuset

6 Gregorianska gatans höga punkthus

6 Trekantshusens plan

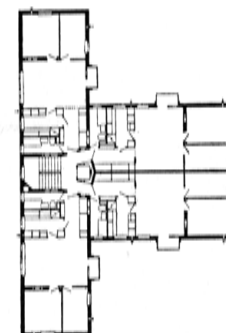
6 Lamellhusens lägenheter

8 Punkthus Kvartsekelsgatan

Den T-formade planen är ett pussel av fyra likadana lägenheter: treor på en tvårummares yta (55 kvm). Vardagsrummet mitt i lägenheten är genomgångsrum till två sovrum. Knappa men tillräckliga mått, ljusa trapphus, ljusa badrum och fönster åt två eller tre väderstreck är typiska bostadskvaliteter i tiden. Husen byggdes 1952–53. Arkitekt var Erik Ragndal. Ett av husen, Kvartsekelsgatan 13, sprängdes 1986 i en tid av tomma lägenheter för att ge plats åt ett lägre nybygge på delvis samma grund. Det nya huset innehåller dagservicecentral med sjukvård, socialvård och några bostäder. Kvarnströms arkitektkontor ansvarade för ombyggnaden.

9 Bibliotekets interiör

8 T-formad punkthusplan

9 Kortedala Torg

Torget byggdes 1955–60 som ett renodlat butiks- och kulturtorg, utan bostäder, liksom det större och något tidigare Vällingby centrum i Stockholm. Likheter finns också i markens cirkelformade stensättning. Arkitekter var Erik Ragndal och Johan Tuvert. Tvåvåningsbyggnader omger det långsträckta torget. När torget väl var färdigt 6–7 år efter de första bostäderna var det välutrustat. I ena ändan, med genomgång till spårvagnshållplatsen, låg Forum med samlingslokaler och till och med biograf. Biblioteket på andra våningen har nyligen byggt ut. Dess äldre del har tidstypisk interiör med överljus och väggmålning av Bengt Dimming.

9 Kortedala Torg med böljande stenläggning och Forum i fonden

10 Kortedalakyrkan

Den fria skulpturala formen talar för att detta är en kyrka, det som samtiden kallade »skönhetens tillflyktsort« i en tid av rationellt produktionsanpassat byggande. Ljusföringen är dramatisk med en smal glasslits som belyser murskivan bakom altaret. Materialen utstrålar värdighet i en omsorgsfullt genomförd tegelarkitektur med koppardetaljer. Kyrkan är sammanbyggd med ett bostadshus kring en fin entrégård. Anläggningen tillhör Svenska Missionskyrkan, byggdes 1960 och ritades av Lund och Valentin.

10 Kortedalakyrkan

11 Gymnasiets gård

11 F.d. Gärdsåsskolan / Kortedala gymnasium

Skolanläggningen från 1959 består av 2–3-våningsbyggnader kring en stor gård. Allt är gjort i en enkel och gedigen tegelarkitektur med fönster av samma typ, tätt sittande på klassrumssidan och glesare på korridorsidan. Arkitekt var Nils Einar Eriksson. Med minskande barnkullar kom skolan att användas som gymnasium. Nu inrymmer den Vingagymnasiet med individuella studieprogram.

Vandring i Norra Kortedala

1 Citytorget

I anslutning till Kortedalas tredje spårvagnshållplats, från staden räknat, ligger detta lilla centrum kring en vägkorsning, byggt 1955–57 och ritat av G Andersson. Torget har som blygsamt landmärke ett litet punkthus med bostäder och kring det ett par butikslängor med regnskyddande skärmtak framför. Punkthusfasadens ruttmönster i murverket är typiskt för 1950-talet. I kanten av torget ligger ett lite speciellt hus med glasat trapphus och några tandläkarmottagningar, också det en vanlig del av ett grannskapstorg. På andra sidan gatan ligger Lövåsskolan i samma enkla tegelarkitektur och av samma arkitekt som Gärdsåsskolan, Nils Einar Eriksson.

2 Allhelgonakyrkan

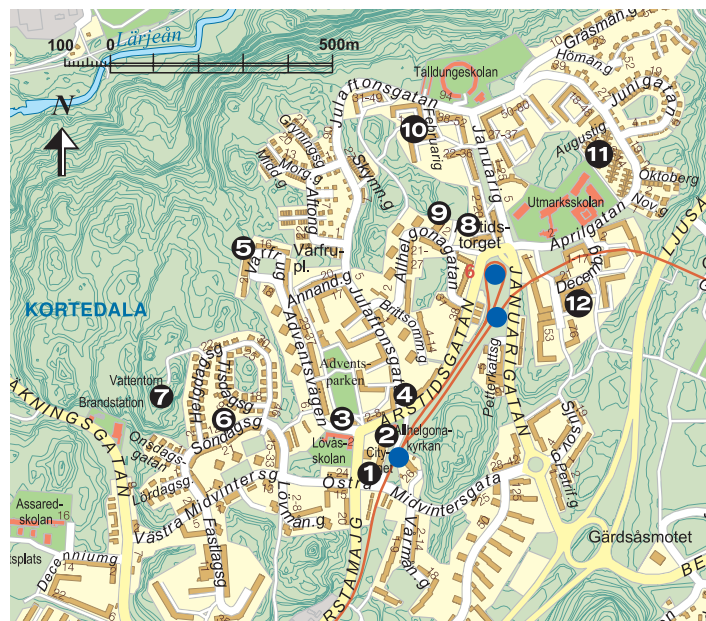
Intill Citytorget ligger också kyrkan, som sig bör mitt i byn. Funktionen markeras tydligt av tegelmuren med de tolv »apostlafönstrens« smala slitsar och det fristående klocktornet, liksom kyrkan med ett sadeltak. Gavelnocken kröns av ett murat kors. I källarvåningen finns ett andaktsrum med en krypta där berget går i dagen. Kyrkan byggdes 1956, arkitekt var Olov Geggen.

3 Kortedala museum

Adventsparken är en vacker liten park med bollplaner, i skyddat läge inne i ett stort kvarter, omramat av trevånings lamellhus. Husfasaderna har stora färgfält i 1950-talskonstens »nonfigurativa« mönster. På Adventsvägen 1 ligger Kortedala museum. Det drivs ideellt av en museiförening i en lägenhet som visar 1950-talet i allt från kök och badrum till möbler, kläder och leksaker. Museet har öppet söndag eftermiddagar, se www.kortedala.museum. Idén om ett museum som dokumenterade folkhemmet växte fram ur skrivarcirklar med kvinnor som bott länge i stadsdelen. Skrivarcirkelarna var en del av det lokala utvecklingsprojekt som drevs i Kortedala från mitten av 1980-talet. I samband med Kortedalas 50-årsjubileum 1993 samlades 1200 namnunderskrifter för ett museum in och 1994 fick man tillgång till en lägenhet i ett av de sista renoverade husen. Möbler och föremål samlades in och 1995 invigdes museet.

4 Plantering Julaftonsgatan

I hörnet Julaftonsgatan–Årstidsgatan ligger en välordnad nyanlagd liten park med stensättning, sittplats, ett överflöd av blommor (31 arter förtecknas noga på en skylt) och en skulptur i brons. Skulpturen är gjord av Peter Linde år 2000 och föreställer en flicka på

3 Interiör från 50-talsmuseet i Kortedala

2 Allhelgonakyrkan

4 Julaftonsgatans lilla park

rullskridskor. Motivet är modernt men stilen klassisk i en kombination lika överraskande som denna välskötta park i ett tidigare ganska oansenligt gathörn.

5 Provhus Vårfrugatan

I mitten av 1950-talet inleddes experimenten med förtillverkade stommar, för att rationalisera bostadsbyggandet i en tid av bostads- och arbetskraftsbrist. AB Göteborgsbostäder under Inge Hjertén var tidiga med den nya tekniken. Ett första provhus byggdes på Vårfrugatan 8–14 1955–56. Arkitekt var Ekholm och White. Huset fick pelare och balkar av stål, i skeppsbyggarstaden Göteborg, och fasader klädda med korrugerad eternit. En totalrenovering 1993 utplånade varje spår av experimentbygget.

6 Småhus Söndagsgatan

I utkanterna av Kortedala ligger några småhusområden med villor och radhus, de flesta gediget byggda i rött tegel. Ett av dem ligger längs korta återvändsgator kring Söndagsgatan.

7 Vattentorn

I ett högt läge, väster om Helgdagsgatan, ligger Kortedala vattentorn från 1954, en av de gemensamma byggnader som ägnades arkitektonisk omsorg. Den runda vattencisternen, klädd i rött tegel, bärs av kraftiga betongpelare. Lösningen påminner lite om samme Nils Einar Erikssons vattentorn i Södra Guldheden, även om det höga läget i Kortedala inte krävde lika höga stöd under cisternen.

8 Årstidstorget

Den fjärde lilla, »sekundära«, centrumanläggningen, byggd 1955, ligger vid spårvägens vändslinga i norra Kortedala. En vinklad byggnad bildar ett trafikskyddat torgrum som nås genom en portik. Två samlingssalar annonserar sig mot omgivningen med sina uppstickande bågtak, en originell form typisk för de nyskapande stockholmsarkitekterna, bröderna Erik och Tore Ahlsén. Här finns både kultur och kommers. Vid torget ligger ett högt skivhus, en hustyp som skulle komma att bli vanlig några år senare.

9 Kollektivhuset Trädet

Detta lilla kollektivhus på Allhelgonagatan 12 följde samma modell för gemensamt hushållsarbete som det något tidigare Stacken på Teleskopgatan i Bergsjön. På andra våningen inreddes ett storkök och matsal där de boende turades om att laga mat och åt gemensam middag. Här ligger också kafé, systuga, fotolab m. m. Botten-

5 Provhuset före och efter ombyggnaden, från eternit till tegel och burspråk

8 Årstidstorgets samlingssalar

9 Kollektivhuset Trädet

9 Kollektivhuset Trädet, julpyssel med husets barn

våningens verandaliknande utbyggnad gjordes för ett föräldraköoperativt daghem. 41 identiska trerummare byggdes om till 38 lägenheter i storlekar från 1 till 4 rum och kök. Husen byggdes 1956, arkitekt var HSB:s arkitektkontor. Ombyggnaden till kollektivhus 1985 gjordes av Claesson Carlsson Arkitekter.

10 Bostäder Julaftonsgatan m. fl.

Vinkelbyggda fyrvåningshus från 1953 ger tillsammans med den kuperade terrängen slutna, skyddade gårdar som delvis nås genom portar. »Terrängen är en stark och duktig medarbetare, så man ska ge fan i att göra naturen illa« var arkitekterna Erik och Tore Ahlséns inställning. Lägenheterna är en stor del ytsnåla treor på 53 kvm. Ett antal konstnärateljéer, som gavs fördelaktiga statliga lån, placerades in på gavlar som mötte berget. Fasaderna var klädda med färgstark eternit, ett ganska nytt material som prövades som skydd mot Göteborgsklimatet. Vid en renovering här behölls fasadmaterialet, till skillnad från Decemborgsgatan (se 12). Fasadskivorna målades om i grått utåt men i olika färger mot gårdarna.

11 Atriumhus

Området var stadsplanlagt för tvåplans radhus. Att i stället bygga enplans atriumhus ledde till krav på starkt pressade kostnader och mått. »Rutan« för varje hus är 160 kvm och på den byggs ett 85 kvm vinkelhus kring en 75 kvm stor insynsskyddad gård. Tack vare experiment med betongelementbygge kunde kostnaderna hållas i nivå med lägenheter i flerfamiljshus. Husen byggdes 1956 för hyresrätt med gemensam tvättstuga. Experimentlusten och de enkla lösningarna var typiska för arkitekterna Erik och Tore Ahlsén.

12 Bostäder Decemborgsgatan m. fl.

Husen kring Decemborgsgatan är av samma typ som Julaftonsgatan, och ritades av samma arkitekter. De putsade bottenvåningarna fick här abstrakta geometriska målningar av elever från Valands konstskola. Denna del tilläggsisolerades 1986–88 och fick nya tegelfasader. Teglet ändrade helt fasadernas karaktär av tunn »regnkappa« med »klippta« hål i olika storlekar för fönstren. Bottenvåningarna målades på nytt av samma konstnärer som medverkade på 1950-talet. En f.d. butik och samlingslokal på Decemborgsgatan 19–21 har liknande bågtak som Årstidstorget.

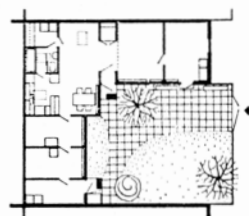
10 Gård på Julaftonsgatan

10 Konstnärateljé

10 Plan av liten trea

11 Plan atriumhus

11 Atriumhusen med vinklade hus kring skyddad gård

Bergsjön

1960-talet var rymdåldern, då allt fler satelliter sändes upp för att utforska rymden. På 1950-talet hade man börjat kalla de nya förorterna för satellitstäder, självständigt cirklande runt stadskärnan. Begreppet får en extra dimension i Bergsjön där man valde gatunamn med rymdtema. Stadsdelen blev också den högst belägna i Göteborg med mycket kuperad terräng.

Det behövdes nya bostadsområden i industriexpansionens 1960-tal, när Backa och Västra Frölunda var färdigplanerade. Staden kändes fullbyggd och reservområden i generalplanen från 1959 måste tas till. I skogsområdena bortom ändstationen i Kortedala hittade bostadsdirektörer och stadsplanerare ett kuperat område dit spårvägen kunde förlängas. Bergsjön blev lite av en nödlösning i en pressad tid och började planeras 1963.

Tiden, terrängen, tekniken

Bergsjön består av tre dalgångar med branta sluttningar. För att man skulle kunna bygga en stadsdel snabbt i denna terräng behövdes påkostade tekniska lösningar. Spårvägen drogs genom bergen med stationer i de bebyggda dalgångarna. Den fick en s. k. stadsbanestandard, som påminner om Stockholms tunnelbana. Stadsdelens läge i tre dalgångar gjorde att huvudcentrum hamnade i en korsväg vid vildmarkens rand. Bergets kvalitet gjorde det omöjligt att dra fram spårvägen till det planerade läget vid torget.

Runt hela stadsdelen lades en ringväg för biltrafiken med återvändsgator in mot en grön och bilfri kärna. Det var ingen brist på utrymme och Bergsjön har gott om obebyggda skogspartier och bergknallar. De stora gröna områdena gav plats åt skolor och lekplatser. Stadsträdgårdsmästare Arvid Bengtsson ritade lekplatser med velodromer som byggde på naturens egna kurvor. För att klara höjdskillnader byggdes hissar och rullband från spårvagnshållplatserna. Tekniktron visade sig överoptimistisk och nu är alla rullbanden rivna.

Vy mot Bergsjöns höjder och de färgsatta husen på Siriusgatan. I förgrunden Norra Kortedala.

Byggproduktionsbandet rullar vidare

I Bergsjön hittar vi såväl traditionella trevåningslängor med tegelfasader som olika slag av betongelementhus. Båda hustyperna är karakteristiska för det tidiga miljonprogrammet. I Bergsjön var det enkelt att fortsätta med hustyper som byggts tidigare i andra stadsdelar. Bostadsbolaget och privata byggmästare byggde vidare i tegel, som i Frölunda. Samhällsbyggen fortsatte att producera betongelementhus med ljusgrå fasader, av samma typ som i Länsmansgården. AB Göteborgsbostäder använde elementbyggen från Västra Frölunda. Det var inte alltid problemfritt att anpassa hustyperna till den kuperade terrängen.

Bergsjöns 40 händelserika år

Bergsjöns utveckling sedan byggstarten 1965 rymmer hela historien om de storskaliga områdenas kris och förnyelse. Efter 1970 stod många lägenheter tomma och allt färre göteborgare sökte sig hit. I Bergsjön utvecklades ett livligt föreningsliv – i samverkan med ett aktivt Fritid Göteborg. Aktivitetstältet Allihopa stod under 1970-talet på Rymdtorget som en ovanlig mötesplats. Arbetskraftsinvandringen ökade under Bergsjöns första decennium, och många från Finland och Sydeuropa sökte sig

Stjärnbildsgatan – nedmonterat och ombyggt till radhus. I förgrunden 60-talslekplats med cykelvelodrom. Graffiti-liknande konst från sentida kulturprojekt.

till stadsdelen. Assyrierna som flydde från Turkiet under 1970-talet etablerade sin förening i Bergsjön. Grunden för en stadsdel med stor blandning av invandrargrupper var lagd. Miljöförbättringar gjordes av bostadsföretagen för att ge miljön mer färg och varierad skala.

Mot slutet av 1970-talet började staden ta större grepp för att förbättra Bergsjön. Tomma punkthus vid Teleskopgatan byggdes om till kontor, bl. a. för bostadsföretaget Göteborgshem. Inför den stora planerarkonferensen i Göteborg 1979 ordnades en bred arkitekttävling för boende med gemenskap på den centrala platån i Bergsjön. Inget av förslagen blev verklighet. Men ett initiativ av professor Lars Ågren ledde till Sveriges första kollektivhus på arbetsgemenskapens grund. Det snart övergivna Göteborgshems kontor blev kollektivhuset Stacken 1980.

I början av 1980-talet såldes de allmännyttiga områdena Teleskopgatan och Kvadrantgatan och blev bostadsrätter. På den tiden stod hela uppgångar outhyrda på Stjärnbildsgatan. AB Göteborgshem genomförde då en uppmärksam nedmontering av området, som förvandlades till låghus i bostadsrätt med bl. a. träfasader.

1990-talets lågkonjunktur sammanföll med en stor invandring av flyktingar. Mycket satsades på skolorna och stöd till invandrarföreningar. Bland de många förbättringsinitiativ som togs märks satsningen på Bergsjön som ekologisk stadsdel. Här ingår odlingar och våtmarksrening i Gärdsmossen, på initiativ av Returhuset, ett sysselsättningsprojekt. Ekologiska träffpunkter utvecklades i den utvidgade stadslantgården Galaxen och i ekohuset Bågskytten. Stadsdelsförvaltningen inriktade sin verksamhet på kretsloppsanpassning och startade ett välbesökt medborgarkontor.

På 2000-talet minskade antalet lediga lägenheter. Nya kulturprojekt och föreningar såg dagens ljus. Staden investerade i nya hållplatser i samarbete med skolelever och förbättrade buss- och spårvägsförbindelser. Rymdtorget förnyades genomgripande, ett nytt stadsdelstorg skapades i väster vid Gärdsås Torg och en ny sporthall byggdes. Ett stadsförnyelseprojekt planeras i sydöstra Bergsjön.

Stadslantgården Galaxen med föreningshus, odlingar och djurstallar.

Läs mera

Boken om Bergsjön, planerad utgivning årsskiftet 2006/2007

Caldenby, Walldén: *Kollektivhuset Stacken*, 1984

Lisa Östman (red): *Betongslöjd i Bergsjön*, Göteborgs stadsmuseum 2003

Vandring i Västra Bergsjön

1 Gäldsås Torg

Hållplatsen Galileis Gata är entrén till Västra Bergsjön. Den rustas upp under konstnärlig medverkan av skolelever. Lidl har byggt en ny livsmedelsbutik som blivit starten för en stor ombyggnad av hållplatstorget, som fått det nya namnet Gäldsås Torg. Hit har bl. a. Bergsjöns folkhögskola flyttat till nya lokaler. I den gröna sluttningen öster om hållplatsen gick tidigare två rullband som transporterade spårvägsresenärer uppför de dryga sluttningarna. Intill torget ligger Geråshus äldreboende. Här finns mötesplatsen Sinnenas trädgård som sköts av de boende. Trädgården vill ge de äldre och deras besökare livskvalitet genom de sinnesupplevelser en trädgård kan ge året runt.

2 Galaxens stadslantgård

Galaxen är en av de få bevarade och utvecklade stadslantgårdarna i Göteborg med olika sorters djur. Gården drivs som en förening med stort engagemang från boende, inte minst ungdomar. Galaxen var en motor i arbetet med att göra Bergsjön till en ekologisk stadsdel, en av de »ekologiska mötesplatserna«. Djurparken är öppen alla dagar och mycket populär bland barnen i området. Hästarna är sponsrade av olika bostadsföretag och ungdomar deltar i skötseln. Stallet är byggt av återanvänt virke från Gullbergsvass. Galaxens djur betar i Gärdsmossens våtmarkspark, och här finns också en ridslänga.

3 Gärdsmossens våtmarkspark

Den igenvuxna mossen har grävts ur och rustats upp och fungerar nu som en våtmarkspark, som renar dagvattnet från Keplers Gata och Siriusgatan genom biologiska processer. Ett tillopp för dagvatten syns ovanför Galaxen. I mossen finns även ett ekologiskt odlingsområde och konstinstallationer som speglar internationella kulturer i området. Mossen har gjorts tillgänglig med gångvägar och spänger av ek. Det biologiska livet har berikats och de boende har fått en annorlunda stadsdelspark.

4 Siriusgatan

Området ritades ursprungligen av arkitektkontoren Tvert samt Lund och Valentin. Det kritiserade området blev utgångspunkt för satsningen på Bergsjön som ekologisk stadsdel omkring 1992, då Familjebostäder rustade upp området i grön anda. Den iögonenfallande färgsättningen har mycket vitt i blandningen för att smälta in i naturen. Den är komponerad av Fritz Fuchs, som är en känd

1 Sinnenas trädgård vid Geråshus äldreboende

antroposofisk »färgmästare«. Inom området finns Returhuset som arbetar med återbruk i olika verkstäder. Ur denna verksamhet har en odlarförening utvecklats som byggt upp odlingar av kryddor och annat i området. En 4000 år gammal hållkista som visar spår av stenåldersbefolkning har bevarats i anslutning till området.

5 Keplers Gata

Norr om spårvägen ligger trevåningshus av svensk standardmodell byggda i rött tegel av privata byggmästare. De står i tydlig kontrast till de högre och tjockare betongelementhusen på Siriusgatan.

6 Tycho Brahes Gata

Elementbyggda bostäder på en isolerad bergknalle med vid utsikt. Deras rundade planform gör att de kallas »Frågetecknet«. Påbyggda på 1980-talet med en vindsvåning.

7 Teleskopgatan – stjärnhus

Hållplatsen har delvis kvar sitt ursprungliga utseende med tunna skärmtak över gedigna betongtrappor. Göteborgsbostäders stjärnhus, utvecklade av AB Göteborgsbostäder och ritade av GAKO arkitektkontor byggdes först vid Frölunda Torg. För att få god ekonomi byggdes hela fem identiska 3-rumslägenheter per trapplan. Nordöstlägenheterna blev dock mörka. Husen anpassades något och byggdes upp i Backens dalgång längs Teleskopgatan. Teleskopgatan 2 byggdes om till kontor för AB Göteborgshem på 1970-talet. 1979 flyttade Göteborgshem till Angered Centrum, och gav plats för en idé om kollektivhus – se 8. Ett par av stjärnhusen har byggts om till äldreboende och knutits samman med en vinterträdgård. De övriga husen ombildades till bostadsrätter och rustades upp på 1980-talet.

8 Kollektivhuset Stacken

Professor Lars Ågren hade ritat stjärnhusen vid GAKO arkitektkontor tio år tidigare. I det övergivna kontorshuset på Teleskopgatan 2 såg han en möjlighet att skapa ett tidsenligt kollektivhus. En grupp intresserade bildades och en process med brukarstyrd projektering ledde fram till ett kollektivhus »på arbetsgemenskapens grund« – det första i Sverige. Huset fick gemensam matsal och andra gemensamma utrymmen för verkstäder m. m. I början fanns även ett kooperativt daghem i huset. Huset är fortfarande ett kollektivhus, men uppföljaren Trädet i Kortedala fungerar mer enligt de ursprungliga intentionerna – se sidan 52.

4 Siriusgatan med färggranna fasader och odlade gårdar

7 Teleskopgatans hållplats med väderskydd

8 Kollektivhuset Stacken. Planen visar gemensam våning med bl. a. matsal.

9 Fritidsstuga och sporthall

Den röda fritidsstugan är byggd av Fritid Göteborg och ritad av GAKO – en av de få kvarvarande stugorna med aktiv fritidsverksamhet i Göteborg. Intill ligger en nybyggd sporthall som skall betjäna hela Bergsjön, ett av de första större nybygggena på länge i stadsdelen.

10 Kvadrantgatan

Kvadrantgatan består av elementbyggda trevåningshus från 1968. Likadana hus byggdes 1970 i Backa Röd på Hisingen. Dessa hus byggs nu om med förändrade fasader, varför Kvadrantgatan är det enda området som behållit karaktären med sina linjeornament i brun ballast. 1982 såldes husen till HSB som gjorde om dem till bostadsrätter. Hus och gårdar har därefter rustats upp med nya balkonger i trä.

11 Terrasshus Björnbacken

Större grupphusområde byggt 1968–1971 med Celerander, Forser, Lindgren som arkitekter. Mest originella är de »äkta« terrasshusen som klättrar uppför en västerslutning med trappgränder emellan. I området finns också atriumhus från samma tid. Runtom ligger ett villaområde med styckebyggda hus. Enstaka rester av Gerås egna hem finns kvar, byggt från 1910-talet för bl. a. SKF-arbetare.

Vandring i Östra Bergsjön

1 Rymdtorget

Spårväghållplatsen fick av geotekniska skäl läggas en bit från själva torget. Den byggdes om med färglagda betongplattor, formgivna av Solbackeskolans elever 2001. Hissen som leder upp mot Bergsjöplatån står som ett utropstecken till minne av Bergsjöns första år. Bergsjöskolan har konsekvent arbetat med miljöpedagogik i många år. Väggmålningen är gjord av skolelever och en kakelugn pryder uppehållsrummet. Skolan liksom det mesta av Rymdtorget i övrigt är ritat av Bo Cederlöf arkitektkontor.

Själva torget planerades i en konsekvent och artikulerad betongarkitektur. Kyrkan och delar av torget är bland de första yngre byggnader att utpekas som kulturhistoriskt värdefulla. Öster om kyrkan finns schaktet för den tänkta spårväghållplatsen kvar. F. d. kulturhuset och loftgångshuset har betongfasader med spår av

11 Trappgränd i terrasshusområdet Björnbacken (karta sidan 61)

formbräddor och kulört trä, nyligen upprustade. Inomhustorget är också ursprungligen en grå betonglåda. Enligt en kommentar från Tord Baeckström i Handelstidningen 1967 var denna låda den enda byggnaden med tydlig arkitektur i en för övrigt splittrad stadsdel. »Lådan« rymmer ett inomhuscentrum som byggts om 2005. Biblioteket har flyttat till hallen, butikshallen har byggts om och fasader glasats upp för att minska det slutna intrycket.

2 Bulgakov och Brolid

Den färgstarka väggmålningen av Jan Persson, baserad på Michail Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita*, målades på torghallens ytterfasad mot norr vid en upprustning 1995. Mittemot ligger en rad av punkthus med karakteristiska balkongfronter i blå och vit keramik. De är ritade av arkitekt Sven Brolid och rymmer ett antal handikappanpassade lägenheter, tidiga i sitt slag. Trerummare och s. k. dubbletter har öppna planlösningar, breda dörröppningar och hiss till garage. Vid entrén till varje hus ligger en »pocketbutik«, ofta med udda sortiment. Punkthusen har nyligen blivit utpekade som kulturhistoriskt intressanta. Från centrumbyggnadens östra entré ser man skogsområdena i Partille kommun i fonden.

3 Energisparhus

På Aniaragatan låg trevåningshus med bruna träfasader ritade av Kvarnström arkitektkontor. På 1970-talet blev de ett av stadens första testområden för energibesparing genom tilläggsisolering och fick dagens röda plåtfasader med lägre fönster.

4 Bergsjöhöjd

Lite isolerat på sin höjd ligger Bergsjöhöjd ritat av arkitekt Nils Einar Eriksson. Det är en välproportionerad gård av institutionskaraktär som är påfallande välskött. Idag är det ett boende för äldre med missbruksproblem. Bergsjöhöjd har väckt stor uppmärksamhet för satsningen på att de boende skall känna sig hemma, kan de ta sig ett glas på rummet. Huset byggdes som bostadshotell med bostäder för tillfälliga arbetare. Ursprungligen fanns enkelrum, kompisdubbletter och lägenheter för gifta. Städning ingick, servering och servicebutik fanns i området.

5 Bergsjödalen

Ett litet industriområde kompletterar Bergsjön. Här finns Finska föreningens lokaler, syrisk-ortodox kyrka och Berghalla sporthall.

2 Bulgakov till vänster, Brolid till höger

4 Bergsjöhöjd, innergården

6 Lekområdet mellan Tellusgatan och Rymdtorget

6 Tellusgatan och Merkuriusgatan

Norr om Rymdtorget ligger en stor grön gård med bollplaner, lekängar och en rutschbana med »rymddesign«. Gården omges av Bostadsbolagets klassiska röda tegelhus. Tellusgatans stora båge är ett av exemplen i Bergsjön, där man förstärker terrängen med ett bågfomat hus för att skapa omväxling i gårdsrummen. Gården på Merkuriusgatan är grön med talldungar och bergknallar. Arkitekt Hansson och Kiessling 1966.

7 Solbackeskolan

Skola i ombyggda 70-talslokaler. Intill skolan finns rester av stadsträdgårdsmästare Arvid Bengtssons ambitiösa lekplatser med en bevarad cykelvelodrom.

8 Ekohuset Bågschyten

På platsen för ett nedbrunnet föreningshus byggdes detta »ekohus« för Assyrisk förening i Bergsjön. Det blev Lokalförsörjningsförvaltningens bidrag till Bergsjön som ekologisk stadsdel. Huset är ett regelrätt ekohus, med sunda byggmaterial, äggoljetemperafärg på väggarna, förstärkt självdragsventilation med förvärmad tilluft, solfångare, växthus och central vedspis som bidrar till energiförsörjningen. Huset förvaltas av Assyrisk förening som spelat en viktig roll i Bergsjöns miljöarbete. Byggt 1994, arkitekter Pyramiden.

9 Stjärnbildsgatan – nedmonterat

Göteborgsbostädernas vita elementhus utvecklades för plan mark i Tynnered, där de finns kvar i oförändrat skick. När hustypen flyttades till Bergsjöns backar passade den dåligt i terrängen. De tjocka husen fick relativt höga hyror. Hela trappuppgångar stod tomma i slutet av 1970-talet. För att förbättra området radikalt tog utvecklingschefen Helmut Junkers på Göteborgshem initiativ till att montera ned de övre våningarna. En del fasadelement återanvändes, bl. a. på Plantagegatan. Stjärnbildsgatan omvandlades till radhuskvarter i 2–3 våningar med olika fasadmaterial och mycket rymliga gårdar. Kvarteren ombildades till bostadsrätter med låga insatser. I de ombyggda kvarteren finns en och annan servicebutik. Många boende i området protesterade mot rivningarna. Därför byggdes det nordligaste kvarteret om med nya, generösa trapphus.

10 Vattentornet

Ett av de sista stora vattentornen i Göteborg, ritat av Jan Wallinder 1966. Svampformen var ett naturligt sätt att bära upp en stor volym

9 Stjärnbildsgatan, nedmonterade och ombyggda hus

9 Butik i bostadshus

10 Bergsjöns vattentorn

11 Småhus vid Stratosfärgatan med trädgårdar

vatten. Betongens profilering bestäms av gjuttekniken med förspänning. Utsikten har vuxit igen med åren. Synd eftersom vi här befinner oss mitt i Bergsjön, på 150 meters höjd över havet.

11 Stratosfärgatan

Inför den stora planerarkonferensen i Göteborg 1979 blev området runt vattentornet föremål för en bred arkitekttävling för boende med gemenskap. Olika förslag med såväl tät och låg bebyggelse som högre hus presenterades, men inget förverkligades. Några år senare byggdes småhus med bostadsrätt i området. Ena sidan av området vetter mot naturmark och de boende har tagit delar av den i besittning med sina odlingar.

12 Makedonsk ortodoxa kyrkan

Liten grekisk-ortodox kyrka med smidda grindar i grönt område.

13 Atmosfärgatan – Kosmosgatan

I södra Bergsjön ligger ett stort område med grå elementhus, byggda av AB Samhällsbyggen. Den växlande terrängen ger variation från intima trevåningsmiljöer till överdimensionerade parkeringsdäck. Inom området ligger Backegårdsskolan. Gudrun Eduards skulptur Fribrottaren står som huggen ur en gnejsklippa. Enligt beställningen skulle den gestalta ett fribrottningsgrepp. En bågformig länga med dramatisk trappa och smal passage mot Komettorget bryter enformigheten. Här finns också improviserade småbutiker. Konstutsmyckningen vid entréerna har sport som tema. Delar av området är vanskötta och förnyelse planeras.

14 Kosmosgatans gruppboende

En institution i ombonad röd tegelarkitektur som kontrasterar mot omgivningens stora skala.

15 Komettorget

Komettorget är ändstation för två spårvägslinjer. Ett litet hållplats-torg med butik har smyckats med keramikplattor av elever från Backegårdsskolan. I övrigt är omgivningen grön och gles. Spårvägen vänder genom ett barrskogsparti. Närmaste granne med torget är ett väl utnyttjat odlingsområde, därefter en bollplan och en förskola. Ett grönt stråk leder till tegelklädda skivhus. Här verkar ingen ha kommit på tanken att förtäta.

13 Fribrottaren vid Kosmosgatan

15 Komettorget med spårvägsslinga och odlingslotter

15 Skolbarnen i Backegårdsskolan har formgett Komettorgets markbeläggning

Tack

Länsstyrelsen Västra Götalands Län,
Stadsdelsförvaltningen Bergsjön,
Stadsdelsförvaltningen Kortedala,
Familjebostäder i Göteborg AB
för ekonomiska bidrag.
Tack Bostadsbolaget och Poseidon
för användning av bilder ur deras arkiv.

Bilder

Claes Caldenby: s 3, s 25 undre, s 30, s 33, s 35 alla, s 37 alla,
s 39 alla, s 41, s 42, s 45 alla, s 47 **5**, s 49 alla, s 51 alla,
s 53 **5** höger, s 53 **8**, s 53 **9** övre, s 55 alla, s 58, s 59, s 61,
s 63 **8**, s 65, s 67 **4**, s 67 **6**, s 69 **9** undre, s 69 **11**

Krister Engström: s 47 **6** undre

Göteborgs Stadsmuseum arkivet: s 2, s 4, s 23 **17**, s 31

Einar Hansson: s 25 övre

Ronny Ilvemo: s 8 undre

Richard Jändel: s 53 **9** undre

Poseidons arkiv: s 7

Region- och stadsarkivet/Bostadsaktiebolagets arkiv: s 6, s 43,
s 47 **6** övre

Claes-G Svanteson: s 9, s 14, s 71 **15** undre

Trad Wrigglesworth: s 5, s 13, s 15, s 17, s 19 alla, s 21 alla,
s 23 **18**, s 27 alla, s 29 alla, s 57, s 63 **4**, s 63 **7**, s 69 **9** övre,
s 69 **10**, s 71 **13**, s 71 **15** övre

Ekonomiska kartan: copyright Lantmäteriverket Gävle 2006,
medgivande I 2006/1566.

Övriga kartor: copyright Stadsbyggnadskontoret.

Kartunderlag Marie Bladskog, Stadsbyggnadskontoret.

Alla kartor godkända ur sekretessynpunkt för spridning.

Upptäck Nordost!

är utgiven av Göteborgs Stadsmuseum.

Form och layout av Olof Bruce.

Typsnitt Akzidenz Grotesk.

Tryckt hos Fälvh & Hässler i Värnamo 2006.

ISBN: 91 8548890 9

Upptäck Nordost! är den andra guiden i serien *Det moderna Göteborg*. Den handlar om en mångfacetterad del av nordöstra Göteborg – Gamlestaden, Kviberg, Utby, Kortedala och Bergsjön. I alla stadsdelarna har visioner och innovationer prövats och förverkligats. På sju vandringar kan du uppleva stadens utveckling från 1400-tal till 2000-tal. Detta är en guide till en lång historia som påverkat Göteborg i grunden.

GÖTEBORGS
STADSMUSEUM

